ЛЮДИНА, ЩО СПОКУСИЛА ГЕДЛІБЕРГ

I

Це сталося багато років тому. Гедліберг мав репутацію найчеснішого, найбездоганнішого міста у всій окрузі. Він зберігав за собою цю бездоганну репутацію протягом уже трьох поколінь і пишався нею більше, ніж усіма іншими своїми здобутками. Гордість його була така велика, і йому так хотілося увічнити себе, що він почав утовкмачувати засади чесності навіть немовлятам у колисці, і поклав ці засади в основу їхнього виховання й на дальші роки. Мало того, з шляху підростаючої молоді усували всі спокуси, щоб чесність молодих людей могла міцніти, гартуватись і входити їм у плоть та кров. Сусідні міста заздрили чеснотам Гедліберга і кпили з нього, називали його гордість чванством. Але вони не могли не погоджуватися, що Гедліберг – справді непідкупний, а припертi до стіни мусили визнавати, що вже самий факт народження в Гедлібергу – це найкраща рекомендація кожному молодикові, що покинув рідне місто в пошуках вигідної посади десь на чужині.

Аж ось якось Гедлібергові не пощастило: він скривдив одного проїжджого, можливо, навіть не здогадуючись про те і, напевне, не жалкуючи про вчинене, бо Гедліберг був сам собі голова і його мало обходило, що саме про нього думають інші. Проте цього разу слід було б зробити виняток, бо вдача у того проїжджого була зла і мстива. Провівши весь наступний рік у мандрівках, він не забув заподіяної йому кривди і кожної вільної хвилини тільки й думав, як віддячити своїм кривдникам. Багато планів народжувалося у нього в голові, і всі вони були непогані. Бракувало їм тільки одного – розмаху. Найскромніший з них міг би згубити десятки людей, але мстивець намагався придумати такий план, який охопив би весь Гедліберг так, щоб ніхто з його мешканців не уникнув спільної кари. І ось, коли, нарешті, на думку йому спала блискуча ідея, все його єство запалало злим торжеством, а мозок зразу ж запрацював, складаючи підступний план.

"Так,– думав він,– отак я й зроблю: я спокушу все місто!"

Минуло півроку, і цей чоловік з’явився в Гедлібергу і години о десятій вечора під’їхав візком до будинку старого касира, що служив у місцевому банку. Він вийняв із візка торбину, взяв її на плече і, пройшовши двором, постукав у двері. Жіночий голос відповів йому:

– Прошу!

Чоловік зайшов, поставив свою торбину біля залізної грубки у вітальні і чемно звернувся до літньої жінки, що читала при лампі "Місіонерського вісника".

– Будь ласка, не підводьтеся, пані. Можете не турбуватись. Отак... тепер вона буде в цілковитій безпеці, ніхто не знатиме, що вона тут. Можу я побачити вашого чоловіка, пані?

– Ні, він поїхав до Брікстона і, можливо, не повернеться до ранку.

– Ну що ж, це не біда. Я просто хочу залишити йому цю торбину, пані, з тим, щоб він передав її законному власникові, коли його розшукають. Я тут чужий, ваш чоловік мене не знає. Я заїхав до Гедліберга сьогодні ввечері виключно для того, щоб виконати обов’язок, що вже давно не дає мені спокою. Тепер моє завдання виконано, я поїду звідси вдоволений й навіть гордий, і ви мене більше ніколи не побачите. До торбини прикладено листа, з якого ви все зрозумієте. На добраніч, пані!

Таємничий незнайомець налякав жінку, і вона зраділа, коли він вийшов. Але тут у ній прокинулася цікавість. Вона швидко підійшла до торбини і взяла лист. Він починався так:

"Прошу відшукати законного власника через газету або в приватному порядку. Обидва способи годяться. В цій торбині лежать золоті монети загальною вагою в сто шістдесят фунтів чотири унції..."

– Господи боже, а двері ж не замкнено!

Місіс Річардс, уся тремтячи, кинулася до дверей, замкнула їх, спустила штори на вікнах і зупинилася посеред кімнати, з острахом та тривогою думаючи, як уберегти себе й гроші від небезпеки. Часинку вона прислухалася, чи не лізуть грабіжники, а потім, скоряючись цікавості що пожирала її, знову підійшла до лампи й дочитала листа до кінця:

"Я чужинець, цими днями я повертаюсь на свою батьківщину й залишуся там назавжди. Мені хочеться віддячити Америці за все, що вона мені дала, поки я жив під захистом її прапора. А одному з її громадян – мешканцю міста Гедліберга – я особливо вдячний за його велику доброчинність, коли він зарятував мене років зо два тому. Вірніше, дві великі доброчинності. Зараз я все поясню.

Я був картярем. Підкреслюю – був картярем, котрий програвся вщент. Я потрапив до вашого міста вночі, голодний, без цента в кишені, й попросив милостині – в темряві, бо жебрати завидна мені було соромно. Я не помилився, звернувшись до цього чоловіка. Він дав мені двадцять доларів – інакше кажучи, він урятував мені життя. І не тільки життя, а й ціле багатство, бо ці гроші дали мені великий виграш за картярським столом. А його слова, звернені до мене, я пам’ятаю досі. Вони вразили мене і, подолавши, врятували решткі моїх чеснот: з картами тепер покінчено. Я не маю жодного уявлення про те, хто був мій благодійник, але мені хочеться, щоб його розшукали й передали йому ці гроші. Нехай він вчинить з ними, що йому завгодно: роздасть, викине геть, залишить собі. В такий спосіб я хочу висловити йому свою подяку. Якби мені змога затриматися тут, я розшукав би його сам, але він і так знайдеться. Гедліберг – чесне місто, непідкупне місто, і я знаю, що на нього можна сміливо покластися. Особу потрібної мені людини ви

встановите з тих слів, з якими вона звернулася до мене. Я певен, що вони ще не зітерлися у його пам’яті.

План мій такий: коли ви вважатимете за краще здобути довідки приватним способом, воля ваша; сповістіть тоді зміст цього листа, кому вважатимете за потрібне. Коли обрана вами людина відповість: "Так, то був я, і я сказав те-то й те-то",– перевірте його. Розв’яжіть спершу торбину і вийміть звідти запечатаний конверт, де знайдете записку із словами мого доброчинця. Коли ці слова відповідатимуть тим, які вам повідомить ваш кандидат,– без дальших розпитувань віддайте йому гроші, бо це, безперечно, і є та сама людина.

Але коли ви вважатимете за краще надати справі розголосу, опублікуйте мого листа у місцевій газеті з такими вказівками: рівно через тридцять днів, рахуючи від сьогоднішнього дня (тобто в п’ятницю) претендент має з’явитися до міської управи о восьмій годині вечора і вручити запечатаний конверт з такими словами превелебному містерові Берджесу (якщо той захоче взяти участь у цій справі). Нехай містер Берджес тут-таки зламає печать на торбині, розкриє її й перевірить правильність повідомлених слів. Коли слова збігатимуться, передайте гроші разом з моєю щирою подякою опізнаній таким чином людині, що вділила мені від добрості своєї".

Місіс Річардс, тремтячи від хвилювання, сіла на стілець і поринула в глибоку задуму: "Як це все незвичайно! І як поталанило цій добрій людині, що викинула свої гроші на вітер і тоді довго згодом знову знайшла їх. Якби це був мій чоловік! Адже ми такі бідні, такі бідні, й обоє – старі!..– Тяжке зітхання.– Ні, це не мій Едвард, він не міг дати незнайомцеві двадцять доларів. Ну що ж, шкода...– І, здригнувшись: – Але ж це гроші картяра! Гріховна мзда... Ми не змогли б прийняти їх, не змогли б торкнутися до них. Мені неприємно навіть сидіти біля них, вони оскверняють мене".

Місіс Річардс пересіла далі від торбини. "Скоріше б уже Едвард приїжджав та відніс їх до банку! Адже ж сюди можуть ввірватися грабіжники. Мені страшно! Такі гроші, а я сиджу тут сама-самісінька!"

Містер Річардс повернувся об одинадцятій годині і; не слухаючи вигуків дружини, що зраділа його приїздові, одразу ж заговорив:

– Я так стомився, просто геть знесилів! Яке це нещастя – злидні! В моїх літах так поневірятися! Гни спину, заробляй собі на хліб, працюй задля вигод людини, що в неї грошей як маку. А вона сидить собі дома у м’якеньких пантофлях!

– Мені за тебе серце болить, Едварде. Але заспокойся, з голоду ми не помираємо, наше чесне ім’я – то вже наше.

– Так, Мері, це найголовніше. Не зважай на мої слова. То просто миттєвий спалах, та й годі. Поцілуй мене... Ну от, тепер усе минуло, я ні на що не скаржуся. Що це в тебе? Якась торбина?

І тут дружина повідала йому велику таємницю. На хвилину її слова приголомшили його, а потім він сказав:

– Торбина важить сто шістдесят фунтів? Мері! Отже, в ній со-рок ти-сяч доларів! Подумай тільки! Таж це справжній капітал. А в нас у місті не набереться й десяти чоловік з такими грішми! Дай мені лист.

Він нашвидку перебіг його очима.

– Оце так історія! Про такі небилиці читаєш тільки в романах, в житті вони ніколи не трапляються.– Річардс підбадьорився і навіть повеселішав. Він поплескав свою стареньку дружину по щоці й жартівливо сказав:

– Та ми з тобою багатії, Мері, справжні багатії! Хіба ми не можемо приховати ці гроші, а листи спалити? Якщо той картяр коли-небудь і заявиться сюди розпитувати, ми так на нього холодно і скажемо: "Не розуміємо, про що це ви! Ми бачимо вас уперше і ні про яку торбину з золотом і не чули". Уявляєш, який у нього буде ошелешений вигляд і...

– Ти все жартуєш, а гроші ось де лежать. Незабаром ніч – якраз пора на грабіжників.

– А й правда. Але як же нам бути? Довідатись приватно? Ні, це зіпсує всю романтику. Краще через газету. Подумай тільки, який здійметься галас! У наших сусідів очі рогом полізуть від заздрощів. Адже вони добре знають, що жоден чужинець не довірив би таких грошей ніякому іншому місту, крім Гедліберга. Як нам пощастило! Побіжу швидше до редакції, а то буде пізно.

– Стривай... стривай, Едварде! Не лишай мене наодинці з цією торбиною!

Але чоловіка вже й слід загув. Хоча ненадовго. Мало не біля самого будинку він зустрів видавця газети, всунув йому в руку незнайомцевого листа й сказав:

– Цікавий матеріал, Коксе. Дайте в черговий номер.

– Запізно, містере Річардсе; а втім, я спробую.

Опинившись удома, Річардс знову заходився обмірковувати з дружиною цю знадливу таємницю. Про сон годі було й думати. Насамперед їх цікавило, хто ж дав незнайомцеві двадцять доларів? Виявилося, що відповісти на це запитання було неважко, і обоє в один голос промовили:

– Берклі Гудсон.

– Авжеж,– сказав Річардс,– він міг таке вчинити, це на нього схоже. Іншої такої людини в місті не знайдеться.

– Це всі визнають, Едварде... бодай у глибині душі. Ось уже півроку, як наше місто знову стало самим собою – чесним, обмеженим, по-фарисейському самовдоволеним і тупим.

– Гудсон так і казав про нього до самої смерті, і то прилюдно.

– Так, і його ненавиділи за це.

– Ну, ще б пак! Але він на це не зважав. Кого ще так ненавиділи, як Гудсона? Хіба що преподобного містера Берджеса!

– Берджес на це й заслуговує. Хто тепер піде до нього в церкву? Хоч і поганеньке наше місто, а Берджеса воно розкусило, Едварде! А все-таки дивно, що цей чужинець довіряє свої гроші Берджесові.

– Справді, дивно... А втім... втім...

– Ну от, завів: "Втім, втім!" Ти сам довірився б йому?

– Як тобі сказати, Мері, може, цей чужинець знайомий з ним ближче, ніж ми?

– Від цього Берджес не покращає!

Річардс розгублено мовчав; дружина дивилася йому просто в вічі, чекаючи на відповідь. Врешті він заговорив, але так боязко, ніби знав заздалегідь, що йому не повірять.

– Мері, як на правду, то Берджес – непогана людина.

Місіс Річардс явно не сподівалася такої заяви.

– Дурниці! – вигукнула вона.

– Він – непогана людина, я це знаю. Його недолюблюють за ту історію, що набула такого розголосу.

– За ту історію! Ніби того замало було!

– Досить. Цілком досить. Тільки він тут не винен.

– Схаменися, Едварде! Як то не винен, коли всі знають, що винен?

– Мері, присягаюся, він ні в чому не винен.

– Не вірю й ніколи не повірю. Звідки це ти взяв?

– Тоді послухай моє каяття. Мені соромно було, але нічого не вдієш. Про те, що Берджес не винен, ніхто, крім мене, не знав. Я міг би врятувати його, але... але... ти пам’ятаєш, яке обурення панувало тоді в місті... і я... я не наважився. Адже мене тоді б розірвали. Я почував себе негідником, справжнім негідником і все-таки мовчав. Мені просто забракло мужності.

Мері спохмурніла й довго мовчала. Потім заговорила, запинаючись на кожному слові:

– Так, цього, мабуть, не слід було робити... Хоч як там є, але ж громадська думка... доводиться зважати...– Вона зайшла на слизьке і незабаром спинилася, але трохи згодом опанувала себе й повела далі.– Звісно, шкода, але... Ні, Едварде, ми не могли собі цього дозволити. Просто не могли дозволити! Я не благословила б тебе на таке безглуздя!

– Скільки б людей відвернулося від нас, Мері! А крім того... крім того...

– Мене зараз тривожить лише одне, Едварде: що він про нас думає?

– Берджес? Він і не відає, що я міг врятувати його.

– Ох! – полегшено зітхнула дружина.– Як я рада! Коли Берджес ні про що не здогадується... Ну, слава богу! Тепер зрозуміло, чому він такий люб’язний з нами, хоч і не має на те ніяких підстав. Мені вже кілька разів за це й дорікали. Ті самі Вілсони, Вілкокси та Гаркнеси. Для них немає більшої радості, як сказати: "Ваш друг Берджес", а вони ж чудово знають, як мені це неприємно. І чого він так нас уподобав? Просто не розумію.

– Зараз я тобі поясню. Вислухай ще одну сповідь. Коли все те вийшло на яву і Берджеса вирішено було протягти через усе місто на жердині, мені так стало допікати сумління, що я не витримав, потай пішов до нього і попередив. Він виїхав з Гедліберга й повернувся, коли вже все вщухло.

– Едварде! Якби у місті довідалися...

– Мовчи! Мені й тепер страшно про це подумати. Я пожалкував, що зробив це і навіть тобі нічого не сказав, бо боявся, що ти несамохіть викажеш мене. Тієї ночі я й очей не склепив. Але минуло кілька днів, ніхто ні в чому мене не запідозрив, і я перестав розкаюватися в своєму вчинкові. Отож і досі я не каюся, Мері, нітрохи не каюся.

– І я рада: адже над ним хотіли вчинити таку жорстоку розправу! Так, каятися нема в чому. Хоч би там що, а ти мусив це зробити. Але, Едварде, що буде, якщо коли-небудь довідаються?

– Не довідаються.

– Чому?

– Бо всі думають на Гудсона.

– Ну, звісно.

– Адже він справді ні на кого не зважав. Старого Солсбері умовили піти до Гудсона й кинути йому межі очі це обвинувачення. Той розпалився й пішов. Гудсон зміряв його від голови до п’ят, ніби відшукуючи на ньому найбридкіше місце, і сказав: "То ви, значить, від розслідувальної комісії?" Солсбері відповідає, що приблизно так воно й є. "Гм! А що їм треба – подробиці, чи досить буде загальної відповіді?" – "Коли потрібні будуть подробиці, містере Гудсоне, я прийду вдруге, а поки що дайте загальну відповідь".– "Гаразд, тоді скажіть їм, нехай ідуть під три чорти. Гадаю, що така загальна відповідь їх задовольнить. А вам, Солсбері, раджу: коли йтимете по подробиці, прихопіть із собою кошика, щоб було в чому понести додому свої останки!"

– Як це схоже на Гудсона! Я впізнаю його в кожному слові. У цієї людини було лиш одне дошкульне місце: він думав, що кращого порадника, ніж він, на цілому світі немає.

– Але така відповідь, Мері, вирішила все й мене врятувала. Розслідування припинили.

– Господи, та в мене щодо цього жодних сумнівів.

І вони знову палко заговорили про таємничу золоту торбину. Аж от у їхню розмову стали закрадатися паузи – глибокий роздум перепиняв слова. Паузи дедалі частішали. І зрештою Річардс остаточно замовк. Він сидів, неуважно дивлячись собі під ноги, а тоді поволі почав нервово ворушити пальцями в такт своїм неспокійним думкам. Тим часом замовкла і його дружина; всі її рухи теж виказували тривогу.

Нарешті Річардс підвівся й безцільно заходив по кімнаті, куйовдячи обома руками свого чуба, наче людина, якій приснився поганий сон. Аж ось він, видимо, щось надумав, бо надів, не кажучи ні слова, капелюха і хутко подався з дому.

Дружина його сиділа похмура, поринувши в глибоку задуму, і не помітила, як лишилася сама. Час від часу вона бурмотіла:

– Не введи нас у спок... але ж ми – такі бідні, такі бідні. Не введи нас у... Ох, кому б це зашкодило? Адже ніхто не довідається... Не введи нас у...

Голос її затих. Потім вона звела погляд угору й промовила – перелякано і водночас радісно:

– Пішов! Але, може, вже пізно? Чи ще є час? – і встала з місця, у бентезі то розводячи, то стискаючи руки. Легкий дрож перебіг по її тілу, в горлі перехопило, і вона ледь чутно вимовила:

– Нехай господь мені простить! Навіть подумати страшно!.. Але, боже мій, як дивно створена людина... як дивно!..

Вона прикрутила гніт, підійшла навшпиньки до торбини, стала біля неї навколішки і обмацала її ребристі боки, любовно проводячи по них долонями. Жадібний вогник спалахнув у старечих очах. Часом голова їй наморочилась, отямлюючись, Мері бурмотіла:

– Чого ж він не почекав... хоч кілька хвилин?.. Навіщо було так поспішати?

Тим часом Кокс уже повернувся з редакції додому й розповів дружині про цю дивну історію. Обоє жваво заходилися обмірковувати її і вирішили, що в усьому місті тільки небіжчик Гудсон міг подати стражденному незнайомцеві таку щедру милостиню – двадцять доларів.

Запала мовчанка, чоловік і жінка замислились. А потім обох їх охопив неспокій. Нарешті жінка заговорила, ніби сама до себе:

– Ніхто не знає про цю таємницю, крім Річардсів та нас... Ніхто.

Чоловік здригнувся, мовби пробудився зо сну і допитливо глянув на раптово зблідлу дружину. Тоді він нерішуче підвівся, крадькома глянув на свій капелюх, а опісля на дружину, начеб мовчки запитуючи її про щось. Місіс Кокс судомно ковтнула, піднесла руку до горла й замість відповіді тільки кивнула головою. Ще мить – і вона лишилася сама й знову почала щось тихо бурмотіти.

А Річардс і Кокс з протилежних кінців міста бігли безлюдними вулицями назустріч один одному. Задихані, вони зіткнулися біля дверей редакції і, хоч було темно, прочитали те, що було написано на обличчі в кожного з них. Кокс прошепотів:

– Крім нас, ніхто про це не знає?

У відповідь також почувся шепіт:

– Ніхто. Даю вам слово, жодна душа!

– Коли ще не пізно, то...

Вони кинулися вгору сходами, але ту ж хвилину з’явився хлопчик-розсильний, і Кокс гукнув його:

– Джонні, це ти?

– Так, сер.

– Не відправляй ранкової пошти... і денної теж. Почекай, доки я не скажу.

– Все вже відправлено, сер.

– Відправлено?

Невимовне розчарування прозвучало у його голосі.

– Так, сер. З сьогоднішнього дня поїзди на Брікстон і далі ходять за новим розкладом, сер. Довелося відправити газети на двадцять хвилин раніше. Я ледве встиг, ще дві хвилини – і...

Не дослухавши його, Річардс із Коксом повернулися й повільно побрели геть. Хвилин десять вони йшли мовчки, а тоді Кокс роздратовано промовив:

– Ніяк не збагну, чому ви так поспішили?

Річардс смиренно відповів:

– Справді, даремно, але знаєте, мені якось не спало тоді на думку... Зате іншим разом...

– "Іншим разом"! Та такого й за тисячоліття більше не трапиться!

Друзі розійшлися, навіть не сказавши "На добраніч", і пригнічено поплелися додому. Жінки кинулися їм назустріч з нетерплячим: "Ну, що?", а прочитавши відповідь у них в очах, сумно похнюпили голови і не домагалися пояснень.

В обох родинах почалася сварка і досить запальна,– і було в цьому щось нове: і те й інше подружжя сварилися й раніше, але щоб так

гаряче й запально, то такого ще не бувало. Сьогодні аргументи суперників слово в слово повторювалися в обох домах. Місіс Річардс казала:

– Якби ти зачекав хвилинку, Едварде! Подумав би, що робиш! Але ні, треба було бігти до редакції і роздзвонювати на весь світ!

– У листі було сказано: "Розшукати через газету".

– Ну, то й що? Хіба там не було сказано: "Коли хочете, зробіть це все приватно"? Отак! Чи, може, ні?

– Воно й справді. Але коли я подумав, який здійметься галас і яка то честь для Гедліберга, що чужинець так на нього звірився...

– Ну звісно, звісно. А все-таки тобі слід було б поміркувати трошки, і ти б зрозумів, що того чоловіка не знайдуть: він лежить у могилі й нікого по собі не залишив – ні родича, ні свата. А коли гроші дістануться тим, хто їх потребує, і коли інші від цього не постраждають...

Вона не договорила й залилася слізьми. Річардс сушив собі голову, придумуючи, як її втішити, і, зрештою, спромігся:

– Але ж, Мері! Можливо, це й на краще... авжеж, на краще! Не забувай, що так, мабуть, судилося...

– "Судилося!" Коли людині треба виправдати власну дурість, вона завжди посилається на долю. Та якщо навіть і так – адже гроші потрапили до нас додому, значить, це теж судилося, а ти пішов усупір провидінню! І де в тебе на це право? Це гріх, Едварде, великий гріх! Така самовпевненість не личить скромному, богобоязкому...

– Та ти пригадай, Мері, чого нас усіх у Гедлібергу навчали з дитячих років! Коли можеш зробити чесний вчинок,– не вагайся ні хвилини. Адже це стало нам за другу натуру!

– О, знаю, знаю: повчання, нескінченні повчання в чесності! Нас оберігали від усяких спокус від самої колиски. Але така чесність штучна, вона нетривка, як вода, і не встоїть перед спокусами,– як ми з тобою переконалися сьогодні вночі. Бачить бог, досі я не мала навіть тіні сумніву в своїй закостенілій, непохитній чесності. А тепер… тепер, Едварде, коли перед нами постала перша справжня спокуса, я переконалася, що чесність нашого міста ламаного шеляга не варта, так само як і моя чесність… і твоя, Едварде. Гедліберг – мерзенне, зашкарубле, фарисейське місто. Єдина його доброчинність – це чесність, якою він так уславився і якою так чваниться. Але я певна: якщо одного дня чесність нашого міста буде піддана великій спокусі, то слава його розсиплеться, мов карткова хатка. Ну от, я в усьому призналася, і на серці відразу полегшало. Я – дурисвітка, все життя була дурисвіткою, сама того не відаючи. І нехай мене не називають більше чесною, я цього не втерплю.

– Атож, Мері! Я… я теж так вважаю. Дивно це… Надто дивно! Хто б міг подумати…

Запала тривала мовчанка, обоє замислилися. Нарешті дружина підвела голову й сказала:

– Я знаю, про що ти думаєш, Едварде.

Заскочений зненацька, Річардс зніяковів.

– Мені соромно признатися, Мері, але…

– Не біда, Едварде, і я думаю про те ж саме…

– Сподіваюсь... Ну, то кажи.

– Ти думав, як би то дізнатися, що саме Гудсон сказав чужинцеві?

– Твоя правда! Мені соромно, Мері, я відчуваю себе злочинцем! А ти?

– Ні, мені вже не до того. Нумо, постелімось у вітальні. Треба стерегти торбину. Вранці, коли відчинять банк, віднесемо її туди... Боже мій, боже мій! Яку ми зробили помилку!

Коли постіль у вітальні було постелено, Мері знову заговорила:

– "Сезаме, відкрийся!" Що ж він міг сказати? Як би вгадати ці слова? Та годі, треба лягати.

– І спати?

– Ні, думати.

– Гаразд, будемо думати.

На цей час і подружжя Коксів теж устигло і посваритися, і помиритися, і тепер вони теж лягали спати, вірніше, не спати, а думати, думати, перевертатися з боку на бік і сушити собі голову, що ж міг сказати Гудсон тому волоцюзі – золоті слова, слова, оцінені тепер в сорок тисяч доларів готівкою!

Міська телеграфна контора працювала тієї ночі довше, ніж звичайно, і то ось із якої причини: випусковий Коксової газети був водночас і місцевим представником "Асошіейтед прес". Точніше сказати, почесним представником, бо його дописи – тридцять слів кожен – якщо й друкувалися, то яких-небудь чотири рази на рік. Але тепер справа була інша. На його телеграму, з повідомленням, що йому пощастило

довідатись, надійшла негайна відповідь: "Давайте повністю всіма подробицями тисяча двісті слів".

Неймовірно! Випусковий зробив, як йому було наказано, і став найпопулярнішою особою на всі Сполучені Штати.

Наступного ранку ще перед сніданком ім’я непідкупного Гедліберга було на устах в усієї Америки від Монреаля до Максіканської затоки, від льодовиків Аляски до апельсинових гаїв Флоріди. Мільйони й мільйони людей обмірковували справу про незнайомця з його золотою торбиною, непокоїлися, чи знайдеться та людина, і нетерпляче чекали подробиць.

II

Вранці Гедліберг прокинувся уславленим на весь світ, здивованим, щасливим і гордовитим. Гордовитим понад усяку міру. Дев’ятнадцятеро його наймаєтніших громадян разом з дружинами потискували одне одному руки, сяяли усмішками, обмінювалися привітаннями й казали, що після такої події у мові з’явиться нове слово "гедліберг", як синонім слова "непідкупний", і що це слово залишиться в словниках навіки. Громадяни щаблем нижчі та їхні дружини поводились майже так само. Кожне бігло в банк помилуватися на торбину із золотом; опівдні з Брікстона та інших сусідніх міст посунули тлуми заздрісників; надвечір і наступного дня з усіх кінців країни почали прибувати репортери, що хотіли переконатись на власні очі в існуванні торбини, вивідати її історію, описати все заново й зробити нашвидку зарисовки: самої торбини, будинку Річардсів, будинку банку, пресвітеріанської церкви, баптистської церкви, міського майдану та зали міської управи де мала відбутися процедура передачі грошей законному власникові; з’явилися шаржовані портрети подружжя Річардсів, банкіра Пінкертона, Кокса, випускового, преподобного містера Берджеса, поштмейстера і навіть Джека Голідея – добродушного гультяя й нероби, що жив з рибальства та полювання,– приятеля всіх хлопчаків та безпритульних псів у місті. Бридкий маленький Пінкертон з єлейною усмішкою показував торбину всім охочим і радісно потирав свої пухкі ручки, натякаючи і про давнє

чесне ім’я Гедліберга, і про те, як він справдив його, і про те, що цей приклад, безперечно, підхопить уся Америка, і він стане новим етапом у справі морального відродження країни... І так далі, і так далі.

Наприкінці тижня піднесення трохи вляглося. На зміну бурхливим гордощам і радощам прийшла твереза, тиха, мовчазна втіха, що не потребує балаканини,– вірніше, почуття глибокого задоволення. Обличчя всіх гедлібержців світилися мирним, безхмарим щастям.

А потім настала поступова зміна,– настільки поступова, що спершу її майже ніхто не помітив, може, навіть зовсім ніхто, окрім Джека Голідея, що завжди все помічав і завжди з усього глузував. Він ніби жартома став закидати, що в декого вигляд уже далеко не такий щасливий, як день-два тому; далі він заявив, що обличчя у них явно смутнішають і тоді, що вигляд у них стає просто кислий; нарешті, він заявив, що загальна задума, неуважність та кепський настрій досягли таких розмірів, що тепер йому за іграшки залізти до кишені найзажерливішого скнари в місті, не порушивши цим його глибокої задуми.

Голова кожної з дев’ятнадцяти наймаєтніших родин, приблизно водночас лягаючи спати, промовляв – звичайно, разом із зітханням – такі слова:

– І що ж усе-таки сказав Гудсон?

А його дружина, здригаючись, відповідала:

– Облиш! Що за жахливі думки лізуть тобі в голову! Жени їх геть, бога ради!

Однак другого вечора чоловіки знову ставили те саме запитання, і знову чули на нього ту ж саму відповідь. Тільки вже менш сувору.

На третій вечір, охоплені тугою, вони цілком машинально знову ж таки повторювали те саме. Цього – разу і наступного – їхні дружини пом’ялися, ніби хотіли щось сказати, але так нічого й не сказали.

А на п’ятий вечір вони здобулися на слово і з мукою в голосі відповіли:

– О, коли б вже вгадати!

Щоденні Голідеєві жарти ставали чимраз дошкульніші і образливіші. Він снував скрізь, висміюючи Гедліберг – усіх його громадян взагалі і кожного зокрема. Але, крім Голідея, в місті ніхто не сміявся, тільки його сміх лунав серед похмурого мовчання. Хоч би тінь усмішки промайнула в когось на обличчі! Голідей не розлучався з сигарним ящиком на тринозі і, вдаючи з себе фотографа, зупиняв кожного зустрічного, наводив на нього апарат і вигукував: "Увага! Зробіть приємне обличчя!" Але навіть такий веселий дотеп не міг вичавити на похмурих фізіономіях хоча б вимушеної усмішки.

Так збігло три тижні,– до кінця терміну лишався тільки тиждень. Був суботній вечір, саме після вечері. Замість звичайних для передсвяткових вечорів жвавості, веселощів, метушні й біганини на вулицях було тихо й безлюдно. Річардс і його стара сиділи в малесенькій вітальні, обоє нещасні й смутні. Тепер так і минали їхні вечори. Колишнє дозвілля – читання вголос, плетіння, мирні розмови, відвідини сусідів – усе це пішло в небуття хто зна й коли... тобто два чи три тижні тому. Ніхто в місті не розмовляв у родинному колі, ніхто не читав уголос, ніхто не ходив у гості – всі сиділи дома, зітхали, думали й мовчали. І намагалися відгадати, що ж сказав Гудсон.

Листоноша приніс лист. Річардс відсутньо поглянув на підпис на конверті і поштовий штемпель – те й те було йому незнайоме,– кинув листа на стіл і знову поринув у свої болісні й невеселі думки: "А може, так,– а, може, отак?", снуючи їх далі від того місця, де був зупинився. За

дві чи три години його дружина стомлено підвелася з місця й попрямувала до спальні, не сказавши чоловікові "На добраніч",– тепер так повелося. Кинувши байдужий погляд на лист, вона розпечатала його й перебігла перші рядки. Річардс сидів у кріслі, уткнувшись підборіддям у коліна. І раптом він почув глухий стук. То впала його дружина. Він кинувся до неї, але вона скрикнула:

– Облиш мене! Боже, яке щастя! Читай листа! Читай!

Річардс так і зробив. Він жадібно пожирав написане, в голові йому поморочилося. Лист прийшов із далекої країни, і в ньому мовилося таке:

"Вн мене не знаєте, але це нічого не важить. Мені треба дещо повідомити вам. Я щойно повернувся додому з Мексіки й почув про подію, що трапилася у вашому місті. Ви, звісно, не знаєте, хто сказав ті слова, а я знаю, і, крім мене, не знає ніхто. Сказав їх Гудсон. Ми з ним познайомилися багато років тому. Тієї ночі я був проїздом у вашому місті й зупинився в нього, чекаючи нічного поїзда. Мені довелося почути слова, з якими він звернувся до незнайомця, що перестрів нас на темній вулиці,– то було в Гейд-Елі. Дорогою додому та сидячи в нього й курячи сигари, ми довго обмірковували цю зустріч. За розмовою Гудсон згадував про багатьох ваших земляків – здебільшого в дуже несхвальних виразах. Тільки про двох-трьох він висловився більш-менш доброзичливо – між іншим, і про вас. Підкреслюю: "Більш-менш доброзичливо", але й тільки. Пам’ятаю, як він сказав, що ніхто з громадян Гедліберга не вартий його прихильності – абсолютно ніхто, але нібито ви – мені здається, мова йшла саме про вас, я майже певен у тому,– ви зробили йому якось дуже велику послугу, можливо, навіть не усвідомлюючи всієї її ваги. Гудсон сказав, що якби у нього були великі статки, він залишив би їх вам у спадщину по своїй смерті, а решті громадян – прокляття, всім разом і кожному зокрема. Отже, коли це справді зробили ви,– то ви і є його законний спадкоємець і маєте всі підстави претендувати на торбину з золотом. Покладаючись на вашу честь та сумління – чесноти, здавна властиві всім громадянам міста Гедліберга,– я хочу переказати вам ці слова, бувши переконаний, що

коли Гудсон мав на увазі не вас, то ви відшукаєте потрібну людину і докладете всіх зусиль, щоб за вищезгадану послугу небіжчик Гудсон віддячив повністю. Ось ці слова: "Ви не така погана людина. Ідіть і спробуйте виправитись".

Говард Л. Стівенсон"

– О Едварде,– гроші наші! Яка радість, яке щастя! Поцілуй мене, любий, бо ми вже й забули, що таке поцілунок. А як вони нам потрібні!.. Я про гроші, звісно... Тепер ти розв’яжешся з Пінкертоном та його банком. Скінчилося твоє рабство! Господи, в мене начеб крила виросли.

Які щасливі хвилини переживало подружжя Річардс, сидячи на дивані та осипаючи одне одного пестощами! Немовби повернулися колишні дні – ті дні, що почалися для них після заручин і тривали без перерви доти, доки незнайомець не приніс до них у хату ці страшні гроші. Трохи перегодом жінка сказала:

– О Едварде! Яке щастя, що ти так прислужився цьому бідолашному Гудсонові! Він мені ніколи не подобався, але тепер я його просто обожнюю. І як це гарно й шляхетно з твого боку, що ти нікому не сказав, ні перед ким не вихвалявся! – А тоді з докором у голосі: – Але мені, дружині, можна ж було розказати?

– Ти знаєш, Мері... я... е-е...

– Годі тобі мекати й заникуватися, Едварде,– розповідай, як це трапилося! Я завжди любила свого чоловіка, а зараз навіть пишаюся ним. Всі думають, що в нас у місті була тільки одна добра й благородна душа, а тепер виявляється, що... Едварде, чому ти мовчиш?

– Я... е-е... я... ні, Мері, не можу!

– Не можеш? Чому не можеш?

– Бачиш... він... він... він... я дав слово, що я... мовчатиму.

Дружина зміряла його поглядом від голови до п’ят і з притиском промовила:

– Дав йо-му сло-во? Едварде, навіщо ти мені це кажеш?

– Мері, невже ти думаєш, що я здатний брехати?

Хвилинку місіс Річардс мовчала, суплячи брови, а тоді взяла чоловіка за руку й сказала:

– Ні... ні. Ми й так зайшли надто далеко... Боронь нас боже від цього. Ти за все своє життя не вимовив жодного брехливого слова. Але тепер... тепер, коли руйнуються основи всіх основ, ми... ми...– Вона затнулася, але за хвильку опанувала себе і повела далі вривчастим голосом: – Не введи нас у спокусу!.. Ти дав слово, Едварде? Гаразд! Не будемо більше про це! Ну от, усе й минулося. Розвеселися, зараз не час супитися!

Едвардові було не так-то легко це зробити, бо думки його блукали далеко: він силкувався пригадати, яку ж послугу зробив Гудсонові.

Подружжя не склепило очей майже всю ніч. Мері – щаслива й заклопотана, Едвард – заклопотаний, але далеко не такий щасливий. Мері планувала, на що вона пустить ці гроші. Едвард намагався пригадати послугу, зроблену Гудсонові. Спершу його мучило сумління – адже він збрехав Мері!.. Якщо тільки то була брехня... Після тривалих міркувань він вирішив: "Ну, припустимо, що брехня. Що тоді? Невже це має якесь значення? Хіба ми не брешемо у вчинках? А коли так, навіщо остерігатися брехливих слів? Взяти хоча б Мері. Що вона робила, доки він, як чесна людина, бігав виконувати доручену йому справу? Бідкалася, що вони не знищили листа й не заволоділи грішми! То невже крадіжка краща від брехні?"

Питання про брехню відступило в тінь. На душі стало спокійніше. На передній план вийшло інше: чи й справді зробив він Гудсонові якусь послугу? Адже ж ось свідчення самого Гудсона, повідомлене в листі Стівенсона. Кращого свідчення й не потрібно – факт можна визнати за встановлений. Авжеж-бо! Отже, з цим питанням теж покінчено. Ні, не зовсім. Він поморщився, згадавши, що цей невідомий містер Стівенсон був не зовсім певен, чи цю послугу зробив чоловік на ім’я Річардс, чи хтось інший... а до того ж – о господи! – він покладається на його порядність! Йому, Річардсові, надається право вирішувати самому, хто мусить одержати гроші. І містер Стівенсон не має сумніву, що коли Гудсон казав про когось іншого, то він, Річардс, із властивою йому чесністю заходиться шукати справжнього доброчинця. Це нелюдяно – ставити людину в таке становище. Невже Стівенсон не міг написати напевно? Навіщо йому треба було вплутувати сюди свої здогади?

Дальші міркування. Чому Стівенсонові запало в пам’ять прізвище Річардс, а не якесь інше? Це нібито переконливий доказ. Авжеж-бо, переконливий! Доказ щодалі ставав усе більш переконливий і, зрештою, перетворився на прямий і безперечний. І тоді чуття підказало Річардсові, що оскільки факт доведено, на цьому треба зупинитися.

Тепер він більш-менш заспокоївся, хоч одна маленька подробиця все ж не сходила йому з думки. Він зробив Гудсонові послугу, це факт, але яку саме? Треба пригадати – він не засне, доки не пригадає,– а тоді можна буде вже й зовсім заспокоїтись. І Річардс усе сушив собі голову. Він придумав багато всяких послуг, більш чи менш імовірних. Але все це було ні те ні се – кожна здавалась надто дрібною, не вартою тих грошей і майна, яке Гудсон хотів заповісти йому. Та й те, що він узагалі не міг пригадати, щоб Гудсон будь-коли користувався з його послуг. Ні, справді,– чим можна прислужитися людині так, щоб вона раптом відчула до тебе вдячність? Врятувати її душу? А й справді! Так, тепер він пригадав, як одного разу вирішив був навернути Гудсона на добру стежку, і трудився над цим... Річардс хотів сказати: три місяці, але після тривалих міркувань три місяці всохли спершу до місяця, потім – до тижня, потім – до одного дня, і зрештою, від них зовсім нічого не

лишилося. Авжеж, тепер він пригадав з неприємною виразністю, як Гудсон послав його під три чорти й порадив не пхати носа до чужого проса. Він, Гудсон, бачте, не вельми хотів потрапити в царство небесне у гурті з усіма іншими громадянами Гедліберга!

Отже, таке припущення не ствердилося – Річардсові не пощастило врятувати Гудсонову душу. Річардс зажурився. Але за кілька хвилин йому спало на думку: може, він урятував Гудсонове майно? Ні, дурниці! У Гудсона й не було ніякого майна. Врятував йому життя? От що! Авжеж-бо! Як це йому раніше не спало на думку! Тепер-то він на правильному шляху. І Річардсова уява запрацювала на повний хід.

Протягом двох нестерпних годин він тільки й робив, що рятував Гудсонові життя. Він визволяв його з скрутних – а іноді й небезпечних ситуацій. І щоразу все сходило гладенько... до певної межі. Тільки-но він остаточно переконував себе, що воно так було насправді, як раптом не знати звідки вихоплювалась якась прикра дрібниця і руйнувала все. Скажімо, рятування утопленика. Він кинувся у воду й на очах у величезної юрби, що плескала йому, витяг непритомного Гудсона на берег. Все йшло чудово, але ось Річардс почав пригадувати цю подію у всіх її подробицях, і на нього наринув цілий рій зовсім убивчих суперечностей: у місті знали б про таку подію, і Мері знала б, та у його власній пам’яті вона сяяла б, наче маяк, а не крилася б десь у закутку невиразним натяком на якусь незначну послугу, що її він зробив, може, навіть "не усвідомлюючи її значення". І тут Річардс пригадав, до речі, що він узагалі не вміє плавати.

Ага, ось що він не завважив із самого початку: це повинна бути така послуга, яку він зробив, "можливо, навіть не усвідомлюючи її значення". Ну що ж, це набагато полегшує справу – тепер буде не так важко копатися в пам’яті. І справді, через кілька хвилин він таки докопався.

Чимало років тому Гудсон мав одружитися з однією славною, гарненькою дівчиною на ймення Ненсі Гюїт, але в останню хвилину шлюб чомусь розладнався, дівчина померла, а Гудсон так і лишився

парубкувати і з часом перетворився на старого буркотуна й ненависника всього роду людського. Незабаром по смерті дівчини у місті встановили цілком певно – в усякім разі, так здавалося громадянам,– що в жилах її була домішка негритянської крові. Річардс довго міркував над цим і, зрештою, йому здалося, ніби він згадав усі обставини, які мали зникнути з його пам’яті за давністю літ. Йому стало здаватися, що про негритянську домішку довідався не хто інший, як він, і він таки оповістив місто про своє відкриття, та що Гудсонові так і було сказано. Отже, він урятував Гудсона від одруження з нечистокровною дівчиною,– і це й є та сама послуга, "ціну якій важко і скласти", певніше, не усвідомлював, що це можна назвати послугою. Але Гудсон знав їй ціну, знав, яка йому загрожувала небезпека, і зійшов у могилу, відчуваючи вдячність до свого рятівника й шкодуючи, що не може лишити йому спадщини.

Тепер усе стало на свої місця, і що більше розумував Річардс, то виразніше окреслювалася перед ним та давня історія. І, нарешті, коли він, заспокоєний і щасливий, скрутився калачиком, збираючись заснути, все постало перед ним так виразно, мовби сталося тільки напередодні. Він навіть пригадав, що Гудсон колись дякував йому за цю послугу.

Тим часом Мері встигла витратити шість тисяч доларів на спорудження будинку для себе й свого чоловіка та на купівлю нових виступців у дарунок пасторові і спокійно заснула.

Того ж самого суботнього вечора листоноша вручив по листу й іншим маєтним громадянам міста Гедліберга,– всього листів було дев’ятнадцять. Серед них не було й двох однакових конвертів. Адреси теж були написані різною рукою. Що ж до змісту, то він збігався слово в слово, за винятком одної деталі: всі вони були точним відповідником листа, надісланого Річардсові, аж до почерку та підпису "Стівенсон", тільки замість прізвища "Річардс" у кожному з них стояло прізвище одного з вісімнадцяти інших адресатів.

І цілу ніч вісімнадцять наймаєтніших громадян міста Гедліберга робили те саме, що й їхній земляк Річардс: напружували всі свої розумові здібності, щоб пригадати, яку таку послугу зробили вони, самі того не відаючи, Берклі Гудсонові. Робота ця була, правду кажучи, не з легких, проте вони її успішно виконали.

І поки вони відгадували цю загадку, що було таки важкувато, їхні дружини розтринькували гроші, що було аж ніяк не важко. З сорока тисяч, що лежали в торбині, дев’ятнадцять дружин витратили за одну ніч в середньому по сім тисяч кожна, що становило в цілому сто тридцять три тисячі доларів.

Наступний день приніс Джекові Голідею велику несподіванку. Він помітив, що обличчя дев’ятнадцяти найперших громадян Гедліберга та їхніх дружин знову повняться мирним, безтурботним щастям. Голідей не знав, що й думати, він не міг винайти нічого такого, що зіпсувало б чи хоча б порушило цей загальний блаженний стан духу. Настала і його черга зазнати неласки долі. Всі його здогади при перевірці виявилися необгрунтовані. Спіткавши місіс Вілкокс, обличчя якої світилося німим захватом, Голідей мовив сам собі: "Не інакше, як у них кішка окотилася!" – і пішов довідатись у куховарки, чи так воно й справді. Аж воно зовсім ні. Куховарка теж помітила, що її господиня чомусь радіє, але причини не знала. Коли Голідей прочитав такий самий захват на фізіономії Пузанка Білсона (так його прозвали в місті), він вирішив, що хтось із Білсонових сусідів зламав собі ногу, але проведене розслідування спростувало цей здогад. Стриманий захват на фізіономії Грегорі Ейтса міг означати лише одне: померла його теща. Знову помилка! А Пінкертон... Пінкертон, певно, несподівано для самого себе одержав від когось десять центів боргу, коли вже втратив на те надію. І так далі, і таке інше. В деяких випадках здогади Голідея так і лишилися здогадами, в інших помилковість їхня була цілком безперечна. Зрештою, Джек дійшов такого висновку: "Як там не крути, а підсумок такий: дев’ятнадцять гедліберзьких родин тимчасово опинилися на сьомому небі. Пояснити це ніяк не можу, знаю лише те, що господь бог сьогодні явно припустився якогось недогляду у своєму господарстві".

Якийсь архітектор і будівничий із сусіднього штату ризикнув відкрити невеличку контору в цьому глухому місті. Його вивіска висіла вже цілий тиждень – і хоч би тобі один клієнт! Архітектор зажурився і вже почав жалкувати, що приїхав сюди. І враз усе перемінилося. Дружини двох майновитих громадян Гедліберга – спершу одна, тоді друга – шепнули йому:

– Зайдіть до нас наступного понеділка, а поки що тримайте це в таємниці. Ми думаємо будуватися.

У той день архітектор одержав одинадцять запрошень. Того ж вечора він написав доньці, щоб вона порвала зі своїм нареченим-студентом і підшукувала собі вигіднішу партію.

Банкір Пінкертон та кілька найзаможніших громадян подумували про вілли за містом, але ще вичікували. Люди такого штибу школи не скажуть "гоп", доки не перескочать.

Вілсони задумали щось грандіозне – костюмований бал. Не зв’язуючи себе обіцянками, вони повідомляли по секрету всіх знайомих про свої плани й додавали: "Якщо бал відбудеться, ви, звісно, одержите запрошення". Знайомі дивувалися й говорили між собою: "Ця злиденна голота, ці Вілсони збожеволіли! Хіба вони спроможні влаштовувати бали?" Деякі жінки із числа тих дев’ятнадцятьох поділилися з чоловіками такою думкою: "Це навіть на краще. Ми почекаємо, доки вони проваляться зі своїм убогим балом, а потім влаштуємо такий, що вони луснуть від заздрощів!"

Дні минали, а шалені витрати в рахунок майбутніх статків невблаганно росли, ставали дедалі безглуздішими й нестримнішими. Було ясно, що кожна з дев’ятнадцяти родин прихитриться не тільки розтринькати ті сорок тисяч доларів ще до того, як їх-одержить, а й влізе в борги. Декотрі шаленці не обмежувалися самими планами на майбутнє, а й розкидалися грішми в кредит. Вони грали на біржі,

купували землю, ферми, дорогі туалети, коней і багато чого іншого. Вносили завдаток, а на решту суми видавали векселі з оплатою на десятий день. Але незабаром настало протверезіння, і Голідей помітив, що на багатьох обличчях з’явився вираз гарячкової тривоги. І він знов розводив руками, не знаючи, чим це пояснити. Кошенята у Вілкоксів не могли виздихати з тієї простої причини, що вони ще не народилися, ніхто не зламав собі ноги, тещ начебто теж не поменшало. Одне слово, нічого не трапилося, і таємниця лишається таємницею.

Дивувався не тільки Голідей, а й превелебний Берджес. Останні дні за ним невідступно стежили й усюди його підстерігали. Коли він лишався сам, до нього тут-таки підходив хтось із тих дев’ятнадцяти родин, потай всовував у руку конверт, шепотів: "Розпечатайте в управі у п’ятницю ввечері" – і з винуватим виглядом зникав. Берджес гадав, що претендентів на торбину буде не більше одного – та й то навряд, оскільки Гудсон помер. А про таку кількість йому навіть і на думку не спадало. І коли довгождана п’ятниця настала, в руках у нього опинилось дев’ятнадцять конвертів.

III

Будинок міської управи ніколи ще не мав такого пишного вигляду. Підвищення в кінці зали було врочисто прикрашене прапорами; прапори звисали з хорів; прапори висіли на стінах; прапорами були повиті колони. І все це для того, щоб вразити уяву приїжджих, а їх, як сподівалися, буде дуже багато, і серед них же чимало представників преси. Зала була переповнена. Постійних крісел було чотириста дванадцять, і всі зайняті; до них довелося додати ще шістдесят вісім приставних. На сходинках до підвищення теж сиділи люди. Найпочеснішим гостям з приїжджих відвели місця на самому підвищенні. Там-таки, за поставленими півколом столами, засідало ціле військо спеціальних кореспондентів, що прибули з усіх кінців країни. Місто ніколи ще не бачило на своїх зборах такої пишної публіки. То тут, то там видніли дорогі вбрання, хоч декому з дам вони личили, як корові сідло. В усякім разі, така була думка гедлібержців, нехай навіть певного

мірою упереджена, бо місто знало, що ці дами вперше в житті повдягали такі вбрання.

Золоту торбину поставили на маленький столик на краю підвищення так, щоб усі могли її бачити. Більшість присутніх розглядала торбину, згораючи від заздрощів, пускаючи слину від заздрощів, сумуючи від заздрощів. Меншість, що складалася з дев’ятнадцяти подружжів, поглядала на неї ніжно, по-хазяйському, а чоловіча половина цієї меншості повторювала подумки зворушливі слова подяки, що їх вона мала незабаром експромтом виголосити у відповідь на оплески та поздоровлення всієї зали. Вони раз у раз виймали з жилетної кишені папірця й потай заглядали в нього, щоб освіжити свій експромт у пам’яті.

Присутні, як то водиться, перемовлялися між собою,– адже без цього не обійдешся. Однак, тільки-но превелебний містер Берджес підвівся з місця й поклав руку на торбину, в залі запала цілковита тиша. Містер Берджес ознайомив збори з цікавою історією торбини, потім дуже тепло заговорив про ту цілком заслужену репутацію, що Гедліберг давно здобув собі своєю бездоганною чесністю, якою він має повне право пишатися.

– Ця репутація,– вів далі містер Берджес,– наш справжній скарб, що волею провидіння незмірно виріс у ціні, бо недавні події принесли Гедлібергу широку славу, прикували до нього погляди всієї Америки і, сподіваймося, зроблять його ім’я на віки вічні символом непідкупності. (Оплески). Хто ж буде оберігачем цього неоціненного скарбу? Вся наша громада? Ні! Відповідальність має бути персональна, а не загальна. Віднині кожен з вас берегтиме наш скарб і нестиме персональну відповідальність за його цілісність. Чи виправдаєте ви – нехай кожен скаже за себе – це високе довір’я? (Бурхливе: "Виправдаємо!") Тоді все гаразд. Заповідайте ж свій обов’язок своїм дітям і дітям дітей ваших. Тепер чеснота ваша бездоганна – подбайте ж про те, щоб вона лишилася бездоганною й надалі. Тепер немає серед вас людини, яка, піддавшись злій намові, простягла б руку до чужого цента. Не

позбавляйте ж себе духовної краси! ("Ні! Ні!") Тут не слід порівнювати наше місто з іншими містами, які часто ставляться до нас неприязно. У них – одні звичаї, у нас – інші. Тож задовольнімося своєю долею. (Оплески). Я закінчую. Ось тут, під моєю рукою ви бачите красномовне свідчення ваших заслуг. Воно походить від чужинця, і завдяки йому про наші заслуги почує тепер увесь світ. Ми не знаємо, хто він, але від вашого імені, друзі мої, я висловлюю йому подяку і прошу підтримати мене.

Весь зал підвівся, як один чоловік, і стіни здригнулися від грому вітальних вигуків. Потім усі знову посідали на свої місця, а містер Берджес витяг із кишені сурдута конверт. Присутні, затамувавши подих, стежили, як він розпечатав його і витяг звідти аркуш паперу. Поволі й виразно містер Берджес прочитав те, що там було написано, а зала зачудовано вслухалася в цей таємничий документ, кожне слово якого було на вагу золота:

– Я сказав нещасному чужинцеві таке: "Ви не така вже погана людина. Ідіть і спробуйте виправитись"".– І, прочитавши це, Берджес повів далі: – Зараз ми дізнаємось, чи збігається зміст оголошеної записки з тією, що в торбині. А коли це так – в чому я не маю ніякого сумніву,– то торбина з золотом перейде у власність нашого співгромадянина, який віднині правитиме в очах нації за символ чесноти, що принесла місту Гедлібергові всенародну славу... Містера Білсона!

Публіка вже приготувалася вибухнути громом оплесків, але замість того заціпеніла, ніби спаралізована. Мить-другу в залі стояла глибока тиша, потім по лавах пробіг шепіт. Розрізнити можна було приблизно таке:

– Білсон? Ну, це вже занадто! Двадцять доларів чужинцеві чи й будь-кому, і щоб таке зробив Білсон? Розкажіть про це своєму батькові!

Але тут у зборів знову забило дух від несподіванки: виявилося, що водночас із дияконом Білсоном, який стояв, смиренно схиливши голову, в одному кінці зали – в другому кінці в такій самій позі стояв Вілсон. На якусь мить у залі запанувала розгублена мовчанка. Спантеличені були всі, а дев’ятнадцятеро пар, крім того, ще й обурювалися.

Білсон і Вілсон обернулися й оглянули один одного від голови до п’ят. Білсон ущипливо запитав:

– Чому, власне, встали ви, містере Вілсоне?

– Тому, що маю на це право. А може, ви зробите таку ласку й поясните, чому встали ви?

– З величезним задоволенням. Тому, що то була моя записка.

– Зухвала брехня! Її написав я!

Тут уже заціпенів сам превелебний містер Берджес. Він ошелешено переводив погляд з обличчя на обличчя і, видимо, не знав, як повестися. Присутні зовсім розгубилися. Раптом адвокат Вілсон сказав:

– Я прошу голову оголосити підпис під цією запискою.

Голова опам’ятався й прочитав:

– Джон Вортон Білсон.

– То як? – вигукнув Білсон.– Що ви на це скажете? Як поясните ви своє самозванство й цим зборам, що їх ви так образили?

– Пояснень не діждетеся, сер! Я привселюдно звинувачую вас у тому, що ви викрали мою записку у містера Берджеса, зняли з неї копію

й приклали свого підписа. Інакше вам не пощастило б дізнатись про ці слова. Крім мене, їх ніхто не знає – жодна людина!

Становище ставало скандальним. Всі з жалем побачили, що стенографи черкають, мов божевільні. Чути було голоси: "До порядку! До порядку!" Містер Берджес постукав молоточком по столі й сказав:

– Не забуваймо про чемність! Виникло явне непорозуміння, та й годі. Якщо містер Вілсон давав мені листа – а тепер я пригадую, що так воно й було,– значить, лист у мене.

Він вийняв з кишені ще одного конверта, розпечатав його, перечитав записку й кілька хвилин мовчав, не приховуючи свого подиву й занепокоєння. Тоді машинально розвів руками, хотів щось сказати й запнувся на півслові. Почулися крики:

– Читайте вголос, вголос! Що там написано?

І тоді Берджес почав, насилу повертаючи язиком, ніби вві сні.

– "Я сказав нещасному чужинцеві таке: "Ви не така погана людина. (Всі здивовано втупилися очима в Берджеса). Ідіть і спробуйте виправитись". (Шепіт: "Дивовижно! Що це означає?") Внизу підпис,– сказав голова,– Терлоу Дж. Вілсон.

– Ось бачите! – вигукнув Вілсон.– Тепер усе ясно. Я так і знав, що мою записку було вкрадено!

– Вкрадено?! – заволав Білсон. – Я вам покажу, як мене...

Голова. Спокійно, панове, спокійно! Сідайте обидва, прошу вас!

Вони скорилися, обурено трясучи головами та бурмочучи щось собі під ніс. Публіка була ошелешена,– така-бо чудна історія! Як же тут вчинити?

І раптом з місця підвівся Томсон. Томсон був шапкар. Йому дуже хотілося належати до числа дев’ятнадцятьох, але така честь була надто велика для власника маленької майстерні. Він сказав:

– Пане голово, дозвольте мені звернутися до вас із запитанням: невже обидва добродії мають рацію? Зміркуйте самі, сер, чи могли б вони звернутися до чужинця з однаковісінькими словами? На мій погляд...

Але його перебив кушнір. Кушнір був незадоволений. Він вважав, що йому сам бог велів зайняти місце серед тих дев’ятнадцятьох, але вони його ніяк не визнавали. Тому він поводився безцеремонно і вислови не дуже добирав.

– Не в тому річ. Такий збіг може трапитися двічі за сто літ. Що ж до решти, то дозвольте не повірити. Щоб хто-небудь з них подав жебракові двадцять доларів?! (Грім оплесків).

Вілсон. Я подав!

Білсон. Я подав!

Вони обидва стали викривати один одного в крадіжці записки.

Голова. Тихше! Сідайте обидва, прошу вас. Обидві записки весь час були при мені.

Чийсь голос. Чудово! Тоді більше й говорити нічого!

Кушнір. Пане голово! По-моєму, тепер усе ясно: один з них заліз до другого під ліжко, підслухав розмову між чоловіком і жінкою й вивідав їхню таємницю. Я б не хотів бути занадто різким, але нехай мені дозволено буде сказати, що вони обидва на таке здатні. (Голова: "Закликаю вас до порядку!") Беру своє зауваження назад, сер, але тоді давайте повернемо справу так: якщо один з них підслухав, як другий говорив своїй дружині ці слова, то ми його тут-таки й викриємо.

Голос. Яким чином?

Кушнір. Дуже просто. Записки не збігаються слово в слово. Ви б і самі це помітили, якби прочитали їх відразу одну за одною, а не захопилися сваркою.

Голос. То в чому ж різниця?

Кушнір. В записці Білсона є слово "вже", а в другій – нема.

Голоси. А й справді!

Кушнір. Отже, коли голова оголосить записку, що лежить у торбині, ми довідаємося, хто з цих двох шахраїв... (Голова: "Закликаю вас до порядку!") Хто з цих двох пройдисвітів... (Голова: "Ще раз – до порядку!") Хто з цих двох добродіїв (Сміх, оплески)... заслуговує на титул найпершого безчесного брехуна, вихованого нашим містом, яке він зганьбив і яке тепер задасть йому бобу! (Бурхливі оплески).

Голос. Розв’яжіть торбину!

Містер Берджес зробив у торбині надріз, застромив туди руку й витяг конверт. У конверті було запечатано два складених навпіл аркушики. Він сказав:

– Один з написом: "Не оголошувати доти, доки голова не ознайомиться з усіма надісланими на його ім’я повідомленнями, якщо такі будуть". Другий має заголовок: "Матеріали для перевірки". Дозвольте мені зачитати цю записку. В ній сказано таке:

"Я не вимагаю, щоб першу половину фрази, яку сказав мені мій благодійник, було наведено точно, бо в ній не було нічого особливого, і її легко можна було забути. Але останні слова настільки значні, що їх важко не запам’ятати. Якщо їх буде передано неправильно, значить, людина, що претендує на одержання спадщини, бреше. Мій благодійник попередив мене, що він рідко дає будь-кому поради, а якщо вже дає, то тільки першорядні. Потім він сказав таке – і ці слова ніколи не зітруться мені з пам’яті: "Ви не така погана людина..."

Півсотні голосів. Правильно! Гроші належать Вілсонові! Вілсон! Вілсон! Нехай виголосить промову!

Всі посхоплювалися з місць і, скупчившись круг Вілсона, тиснули йому руки й осипали палкими поздоровленнями, а голова стукав молоточком по столі й голосно закликав збори:

– Увага, панове, увага! Будьте ласкаві, дайте ж мені дочитати!

Коли тишу було відновлено, він повів далі:

– "Ідіть і спробуйте виправитись, а ні, то – пригадаєте моє слово – настане день, коли гріхи зведуть вас у могилу, і ви потрапите в пекло або в Гедліберг. Перше – краще".

В залі запанувала зловісна тиша. Обличчя громадян затуманили хмарки гніву, але трохи згодом хмарки ці розвіялися, і крізь них стали пробиватися глузливі посмішки. Пробивалися вони так настирливо, що стримати їх було неймовірно важко. Репортери, громадяни міста Брікстона та інші гості нахиляли голови, затуляли обличчя руками й

задля пристойності вживали героїчних зусиль, щоб не зареготатися. І тут, ніби навмисне, тишу порушив громовий голос – голос Джека Голідея:

– Оце так справді першорядна порада!

Тепер не втримався ніхто – зареготали і свої, і чужі. Містер Берджес – і той втратив свою поважність. Побачивши це, збори визнали себе остаточно звільненими від потреби стримуватися і охоче скористалися з такого потурання. Реготали довго, реготали зі смаком, реготали від щирого серця. Згодом регіт поволі ущухнув. Містер Берджес поновив свої спроби заговорити, публіка встигла сяк-так витерти очі – і раптом знову вибух реготу, за ним ще, ще.... Зрештою Берджесові дали змогу звернутись до зборів з такими вагомими словами:

– Навіщо нам дурити себе? Перед нами постало дуже важливе питання. Порушено честь нашого міста, його славне ім’я – під загрозою. Розходження в одному слові, виявлене в записках, що їх подали містер Білсон і містер Вілсон, вже саме по собі – серйозна річ, оскільки свідчить про те, що один з цих добродіїв зробив крадіжку...

Обидва згадані добродії сиділи похнюплені, пригнічені й приголомшені, але останні слова Берджеса справили на них враження електричного струму, і вони посхоплювалися з місць.

– Сідайте! – суворо мовив голова, і обидва покірно сіли.– Як я вже сказав, перед нами дуже важливе питання, але досі це торкалося лише одного з них. Однак справа ускладнилася, бо тепер небезпека загрожує честі їх обох. Може, мені слід піти далі й сказати, неминуча небезпека? Обидва вони пропустили в своїх відповідях найважливіші слова.

Берджес замовк. Він вичікував, намагаючись, щоб ця багатозначна мовчанка справила належне враження на публіку. Тоді заговорив знову.

– Пояснити такий збіг можна тільки одним. Я запитую обох добродіїв, що це було: потаємна змова? Погодження?

По рядах пролетів тихий шепіт, значення якого було безперечне, влипли, мовляв, обидва!

Білсон, що не звик виплутуватися з таких критичних ситуацій, зовсім скис. Але з Вілсона недурно ж був правник. Блідий і збентежений, він насилу підвівся на ноги й заговорив:

– Прошу збори вислухати мене з усією можливою поблажливістю, оскільки я мушу дати дуже прикре для мене свідчення. З болем скажу я те, що треба сказати, бо це завдасть непоправної шкоди містерові Білсону, якого я досі поважав і шанував, твердо вірячи, як і всі ви, що його не звабить ніяка спокуса. Але коли йдеться про честь, то я мушу говорити – говорити з усією щирістю. Хоч і сором, але мушу. І – тут я особливо сподіваюсь на вашу поблажливість – я сказав чужинцеві всі ті слова, які наведено в його листі, включаючи й лайливе зауваження. (Хвилювання в залі). Прочитавши газетну публікацію, я згадав їх і вирішив заявити про свої домагання на торбину з золотом, бо вона за правом належить мені. Тепер прошу вас: зверніть увагу на таку обставину і зважте її як слід. Вдячність цього незнайомця була безмежна. Він не знаходив слів для висловлення її і говорив, що коли в нього буде якась змога віддячити мені, то він віддячить сторицею. Тепер дозвольте спитати вас: чи міг я сподіватися, чи міг я думати, чи хоча б уявити собі на хвилинку, що така вдячна людина відплатить своєму благодійникові чорного невдячністю, навівши в листі й це зовсім недоречне зауваження? Підготувати мені пастку! Виставити мене підлим брехуном, що звів наклеп на своє рідне місто! І де? В залі нашого зібрання, перед лицем усіх моїх співгромадян! То було б безглуздо, ні на що не схоже! Я не мав сумніву, що він примусить мене повторити для випробування лише першу половину фрази, повну зичливості до нього. Бувши на моєму місці, ви міркували б так само. Хто б міг сподіватися на таку підступність від людини, що її ви не тільки нічим не скривдили, але навіть вчинили їй добро? Ось чому я з повним довір’ям, ні хвилини не

вагаючись, написав лише початок фрази, закінчивши її словами: "Ідіть і спробуйте виправитись", і поставив унизу свій підпис. Тієї хвилини, коли я хотів покласти записку в конверта, мене викликали з контори. Записка лишилася лежати на столі.– Він замовк, поволі обернувся до Білсона і, перемовчавши, заговорив знову: – Прошу зважити на таку обставину: трохи згодом я вернувся і побачив містера Білсона, що саме виходив з моєї контори. (Хвилювання в залі).

Білсон схопився з місця й крикнув:

– Це брехня! Це підла брехня!

Голова. Сідайте, сер! Слово має містер Вілсон.

Друзі посадили Білсона і почали його заспокоювати. Вілсон вів далі:

– Такі факти. Мою записку було перекладено на друге місце. Я не надав цьому ніякого значення, гадаючи, що її здуло вітром. Мені й на думку не спало запідозрити містера Білсона у тому, що він дозволив собі прочитати чужого листа. Я думав, що чесна людина не здатна на такі вчинки. І коли мені буде дозволено висловити свої міркування з цього приводу, то, по-моєму, тепер ясно, звідки взялося зайве слово "вже": містера Білсона підвела пам’ять. Я – єдина людина в усьому світі, що може пройти цю перевірку, не вдаючись до брехні. Я скінчив.

Що інше може так одурманити мозок, перевернути догори дном усі думки, що склалися раніше, скаламутити почуття публіки, що не звикла до викрутасів та хитрощів випробуваних балакунів, як спритно побудована промова?

Вілсон сів на місце переможцем. Його останні слова викликали грім оплесків, друзі кинулися поздоровляти його й тиснути руки, а Білсонові не дали навіть рота розкрити. Голова стукав, молоточком по столу й закликав публіку:

– Засідання триває далі, панове, засідання триває далі!

Коли, нарешті, в залі більш-менш затихло, шапкар підвівся з місця й сказав:

– Що ж тут "тривати", сер? Треба вручити гроші – і край.

Голоси. Правильно! Правильно! Вілсоне, виходьте!

Шапкар. Пропоную прокричати трикратне "гіп-гіп ура!" на честь містера Вілсона – символа тих чеснот, які...

Йому не дали договорити. Під оглушливе "ура!" й несамовитий стук молоточка голови зборів кілька громадян, що не тямилися від захвату, витягли Вілсона на плечі до одного з його приятелів, досить високого на зріст, і вже рушили тріумфальним походом до підвищення край зали, але тут голові пощастило перекричати всіх.

– Тихше! На свої місця! Ви забули, що треба прочитати ще один документ!

Коли тиша відновилася, Берджес узяв зі стола другого листа, хотів був прочитати його, але роздумав і натомість сказав:

– Я зовсім забув! Спершу треба оголосити всі вручені мені записки.

Він вийняв із кишені конверт, розпечатав його, витяг звідти записку і, мигцем перебігши її, чомусь дуже здивувався. Потім довго тримав листок у простягненій руці, придивляючись до нього і так і сяк...

Чоловік з двадцять-тридцять дружно крикнули:

– Що там таке? Читайте вголос! Уголос!

І Берджес прочитав – поволі, ніби не вірячи своїм очам:

– "Я сказав чужинцеві таке... (Голоси: "Це ще що таке?")... Ви не така погана людина... (Голоси: "Оце-то чортовиння!") Ідіть і спробуйте виправитись". (Голоси: "Ой! Не можу!") Підписано: "Банкір Пінкертон".

Тут у залі знялося щось неймовірне. Такі бурхливі веселощі могли б довести людину розсудливу до сліз. Ті, хто вважав, що це їх не стосується, вже не сміялися, а ридали. Репортери, що корчилися з реготу, виводили такі карлючки у своїх записниках, яких не розібрав би ніхто в світі. Собака, що спав в кутку, прокинувся й заходився з переляку гавкати. Серед загального шуму й галасу чулися найрізноманітніші вигуки:

– Щодалі все більш багатіємо – вже два Символи Непідкупності, окрім Білсона!

– Три! Пузанка теж туди! Знайте, мовляв, наших!

– Правильно! Білсона обрано!

– А Вілсон, бідолаха – його обікрали зразу двоє!

Могутній голос. Тихше! Голова виловив іще щось із кишені!

Голоси. Ура! Щось новеньке? Вголос, вголос!

Голова (читає). "Я сказав чужинцеві..." – і так далі. "Ви не така погана людина. Ідіть..." – і так далі. Підпис: "Грегорі Ейтс".

Ураган голосів. Чотири Символи! Ура Ейтсові! Ну ж бо далі!

Збори не тямилися від захвату і не бажали пропускати жодної нагоди, щоб повеселитися. Кілька пар з числа дев’ятнадцятьох попідводилися бліді й засмучені і почали пробиратися до виходу поміж лавами, але почулося десятки зо два голосів:

– Двері! Замкнути двері! Непідкупні й кроку звідси не ступлять! Всі на місця!

Волю публіки було виконано.

– Виловлюйте з кишені все, що там є. Вголос! Вголос!

Голова виловив іще одну записку, і вуста його знову вимовили знайомі слова:

– "Ви не така погана людина…"

– Прізвище! Прізвище! Як прізвище?

– Л. Інголдсбі Сарджент.

– П’ятеро обранців! Символ на символі! Далі! Далі!

– "Ви не така погана…"

– Прізвище! Прізвище!

– Ніколас Вітворт.

– Далі! Ми слухаємо! От так символічний час!

Хтось підхопив дві останні фрази (випустивши слово "так") і заспівав їх на мотив чарівної арії з опери "Мікадо":

Не бійся кохать, дівчат цілувать…

Збори взялися захоплено вторити солістові, і якраз вчасно хтось придумав другий рядок:

Та ось що ще треба повік пам’ятать…

Всі проревли його гучними голосами. Тут-таки готовий був і третій рядок:

Наш Гедліберг, брате, святий аж до п’ят…

Проревли і цей рядок. І не встигла завмерти остання нота, як Джек Голідей виразним голосом підказав зборам прикінцеве:

А гріх там – лиш символ, і край!..

Ці слова проспівано було з особливим запалом. Потім радісне зібрання з величезним піднесенням виконало весь куплет двічі вряд і на завершення тричі по тричі прокричали "гіп-гіп ура!" на честь "непідкупного Гедліберга" і всіх тих, хто сподобився високого звання "Символа його непідкупності". Громадяни почали знову вимагати:

– Далі! Далі! Читайте далі. Все прочитайте, все, що там є!

– Правильно! Читайте! Ми здобудемо собі невмирущу славу!

Чоловік десять повставали в різних кінцях зали і висловили протест. Вони казали, що цю комедію затіяв якийсь безпутній жартівник, що це ображає цілу громаду. Підпис, безперечно, підроблено.

– Сідайте! Сідайте! Годі! Самі себе виказали! Ваші прізвища теж будуть там!

– Пане голово, скільки у вас таких конвертів?

– Разом з розпечатаними – дев’ятнадцять.

Грім глузливих оплесків.

– Може, всі вони повідають однакову таємницю? Пропоную оголосити кожен підпис і, крім того, зачитати перших п’ять слів.

– Підтримую пропозицію!

Пропозицію було проголосовано й ухвалено одностайно. І тоді бідолаха Річардс підвівся з місця, а разом з ним підвелась і його старенька дружина. Вона стояла, понуривши голову, щоб ніхто не бачив її сліз. Річардс узяв дружину під руку й заговорив тремтячим голосом:

– Друзі мої, ви знаєте нас обох – і Мері, і мене... все наше життя пройшло у вас перед очима. І мені здається, що ми заслужили на вашу симпатію й повагу...

Містер Берджес перепинив його:

– Дозвольте, містере Річардсе. Це все правильно, що ви кажете. Місто знає вас обох. Воно прихильно ставиться до вас, поважає вас, ще й більше – любить, шанує...

Пролунав голос Голідея:

– Оце ще одна першорядна істина! Коли збори погоджуються з головою, нехай підтвердять його слова. Встаньте! А тепер "гіп-гіп ура!" – хором!

Всі як один встали й повернулися лицем до подружжя. В повітрі, мов лапатий сніг, замиготіли носовички і гримнули щирі вітальні вигуки.

– Я хотів сказати,– вів далі голова,– що всі ми знаємо ваше добре серце, містере Річардсе, але тепер не час виявляти милосердя до винних. (Вигуки: "Правильно! Правильно!") З ваших очей видно, що саме ви збираєтеся з властивою вам великодушністю просити, але я нікому не дозволю заступатися за цих людей...

– Але я хотів...

– Містере Річардсе, сядьте, прошу вас. Нам ще треба проглянути решту записок – хоча б із почуття звичайної справедливості щодо викритих осіб. Тільки-но з цим буде покінчено, ми вас вислухаємо,– повірте моєму слову.

Голоси. Правильно! Слушно каже голова. Перепиняти читання не можна! Далі! Прізвища! Прізвища! Збори так ухвалили!

Стареньке подружжя нехотя опустилося на свої місця, і Річардс прошепотів дружині:

– Тепер почнуться муки чекання. Коли всі довідаються, що ми збиралися просити тільки за самих себе,– буде ганьба, неймовірна ганьба!

Голова почав оголошувати далі прізвища, і веселощі в залі спалахнули з новою силою.

– "Ви не така погана людина..." Підпис – Роберт Дж. Тітмарш.

– "Ви не така погана людина..." Підпис – Еліфалет Вікс.

– "Ви не така погана людина..." Підпис – Оскар Б. Уайлдер.

І враз у чиїйсь голові сяйнула блискуча ідея: звільнити голову від читання перших п’яти слів. Голова скорився – і не можна сказати, щоб неохоче. Далі він виймав чергову записку з конверта й показував її зборам. І всі дружним хором проспівували перші п’ять слів (їх не дуже бентежило те, що цей речитатив скидався на дуже знайомий церковний гімн): "Ви не та-ака-а по-га-а-на лю-ди-на-а..." Потім голова говорив: "Арчібальд Вілкокс". І так далі, і так далі, одне прізвище за іншим.

Радість публіки дедалі зростала. Всі відчували від цієї процедури величезне задоволення, окрім бідолашних дев’ятнадцятьох. Коли-не-коли, як оголошувалося чиєсь особливо блискуче ім’я, збори змушували голову зачекати, доки не проспівають від початку до кінця всю сакраментальну фразу, включаючи слова: "...і ви потрапите в пекло або в Гедліберг. Перше – кра-а-ще". В таких екстрених випадках співи завершувалися громоподібним і протяжним "Амі-інь!".

Непрочитаних записок лишалося все менше й менше. Нещасний Річардс лічив їх, здригаючися щоразу, коли голова оголошував прізвище, подібне до його прізвища, і з хвилюванням та острахом чекав ганебної хвилини, коли йому доведеться разом з Мері підвестись і закінчити свою оборонну промову словами:

"...Досі ми не зробили нічого паганого і скромно йшли своїм шляхом. Ми бідаки, і обоє – старі. Ні дітей, ні рідні у нас немає, нема від кого чекати будь-якої допомоги. Спокуса була велика, і ми перед нею не встояли. Підвівшись уперше, я хотів був у всьому відверто покаятися й просити, щоб моє ім’я тут не вимовлялося привселюдно. Нам здавалося, що ми цього не переживемо... Мені не дали договорити. Що ж, це – справедливо: ми мусимо прийняти муку разом з усіма іншими. Нам дуже тяжко... Досі нашого ймення не могли зганьбити будь-чиї вуста. Згляньтеся на нас... в ім’я нашого чесного минулого. Все у ваших руках,– будьте ж милосердні й полегшіть тягар нашої ганьби".

Але саме в ту мить Мері, помітивши якийсь далекий, відсутній погляд чоловіка, легенько підштовхнула його ліктем. Зібрання тягло своє: "Ви не та-ака по-га-а-на..." – і так далі.

– Готуйся! – прошепотіла вона.– Зараз – наша черга. Вісімнадцять він уже прочитав.

– Далі! Далі! – залунало звідусіль.

Берджес опустив руку в кишеню. Старі, тремтячи, аж попідводилися зі своїх місць. Берджес пошукав у кишені й сказав:

– Виявляється, я прочитав уже всі.

У старих ноги підкосилися з подиву й радощів. Мері прошепотіла:

– Дякувати богові, ми врятовані! Він загубив нашу... Та мені тепер і сотні таких торбин не потрібно!

Зібрання знов затягло пародію на арію з "Мікадо", проспівало її тричі підряд з дедалі більшим запалом, і, дійшовши востаннє до прикінцевого рядка:

А гріх там – лиш символ, і край!..–

всі повставали з місць. Співи завершилися оглушливим "гіп-гіп ура!" на честь "кришталевої чесності Гедліберга та вісімнадцяти її "символів", що здобули собі безсмертя".

Слідом за цим підвівся лимар містер Вінгейт і запропонував прокричати "ура!" на честь "найпорядніщої людини в місті, єдиного з іменитих його громадян, котрий не зазіхнув на ці гроші,– на честь Едварда Річардса".

"Гіп-гіп ура!" пролунало із зворушливою одностайністю. Тоді хтось запропонував обрати Річардса "Єдиним оборонцем та Символом священної віднині гедліберзької традиції", щоб він міг безстрашно дивитись у вічі всьому світові.

Пропозиції не було потреби навіть ставити на голосування. І знову проспівали чотиривірш на мотив арії з "Мікадо", закінчивши його трохи інакше:

Один там лиш символ, і край!..

Настала тиша. Потім почувся голос:

– А кому ж дістанеться торбина?

Кушнір (ущипливо). Це вирішити неважко. Гроші треба поділити порівну між вісімнадцятьма "Непідкупними", кожен з яких дав стражденному незнайомцеві по двадцять доларів, та ще й цінну пораду на додачу. Щоб пропустити повз себе цю довгу процесію, незнайомцеві потрібно було принаймні двадцять дві хвилини. Загальна сума внесків – триста шістдесят доларів. Тепер вони, звісно, хочуть одержати свої грошики назад – разом з відсотками. Всього – сорок тисяч доларів.

Численні голоси (глузливо). Правильно! Поділити! Згляньтеся на бідних, не мучте нещасних!

Голова. Тихше! Пропоную заслухати останній документ. Ось що в ньому сказано: "Коли претендентів не буде (збори відповіли дружним стогоном), розв’яжіть торбину й передайте гроші на схов найвидатнішим громадянам міста Гедліберга (вигуки: "Ого!"), щоб вони їх на свій розсуд витратили на підтримання шляхетної репутації вашої громади – репутації, що грунтується на непідкупній чесності ("Ого!"), якій імена та діяння цих громадян нададуть нового блиску". (Бурхливий вибух глузливих оплесків). Здається, все. Ні, ще постскриптум:

"Громадяни Гедліберга! Не намагайтеся відгадати задану вам загадку – відгадати її неможливо. (Сильне хвилювання). Не було ні бідолашного чужинця, ні милостині в двадцять доларів, ні напутніх слів. Все це вигадки. (Загальний гомін подиву й захвату). Дозвольте мені розповісти вам одну історію,– це забере небагато часу. Якось я був проїздом у вашому місті, і мене тяжко й зовсім незаслужено образили. Інший на моєму місці вбив би одного чи двох з вас – і на тому б заспокоївся, але, як на мій смак, то була б надто ординарна помста, та ще й недостатня, бо мертві не страждають. Вбити вас усіх я не міг, та й не могло б це задовольнити людину з такою вдачею, як у мене. Я хотів би заподіяти шкоди кожному чоловікові в цьому місті і кожній жінці, але збавити не тіло їхнє і майно, а їхню пиху – найвразливіше місце всіх слабких та дурних людей. Отже, я замаскувався, повернувся сюди й почав вивчати вас. Гра була легка. У вас була давня репутація чесного міста, і, звісно, ви пишалися нею – то був скарб із скарбів, зіниця вашого ока. Але досить мені було завважити, що ви дбайливо й ретельно уникаєте і намагаєтеся усунути зі шляху дітей ваших усі спокуси,– я вже знав, як саме я здобуду перемогу. Вам, простакам, невідомо, що найвразливіша з усіх вразливих речей – це чеснота, не загартована на вогні. Я склав план, склав список імен. Мій план полягав у тому, щоб спокусити непідкупний Гедліберг, зробити брехунами й злодіями якусь півсотню бездоганних чоловіків і жінок, які зроду в житті не промовили жодного брехливого слова, не вкрали жодного цента. Я боявся Гудсона. Він і народився, і виховувався не в Гедліберзі. Я боявся, що коли я почну проводити в життя свій план, почну розсилати свої листи, ви скажете: "Гудсон – єдина людина між нами, яка могла б подати бідоласі двадцять доларів" – і не підете на мою принаду. Але бог прибрав Гудсона; тоді я зрозумів, що план мій – здійсненний, і почав розкидати свої тенета. Можливо,– гадав я,– мені не впіймати всіх тих людей, яким я розсилаю вигадану таємницю, але впіймаю більшість їх, коли я справді розгадав природу Гедліберга. (Голоси: "Правильно! Він упіймав їх усіх!") Я був певен, що ці людці не захочуть розминутися з картярськими грішми. Сподіваюся, що мені на віки вічні пощастило приборкати вашу пиху й навіяти на Гедліберг нову славу, яка теж довіку залишиться за ним і

прогримить на ввесь світ. Якщо мені пощастило – відкрийте торбинку і створіть Комітет пропаганди та охорони репутації Гедліберга".

Ураган голосів. Відкрийте торбину! Відкрийте торбину! Всі вісімнадцятеро вперед! Комітет пропаганди традицій! Вперед, непідкупні!

Голова розкрив торбину, витяг звідти жменю чималих жовтих блискучих кружалець, зважив їх на долоні, пильно приглянувся до них...

– Друзі, це просто позолочені свинцеві кружечки!

Громовий вибух радощів був відповіддю на цю новину, а коли голоси трохи вщухли, кушнір гукнув:

– Право старшинства в цій справі належить містерові Вілсону. Він – голова Комітету пропаганди традицій. Я пропоную, щоб він виступив наперед і одержав гроші.

Сотні голосів. Вілсон! Вілсон! Вілсон! Промову! Промову!

Вілсон (голосом, що тремтів від люті). Дозвольте мені сказати, і заздалегідь вибачте мені: "Хай будуть прокляті ці гроші".

Голос. А ще баптист!

Голос. Лишається сімнадцятеро "Символів". Вперед, панове, одержуйте свої гроші!

Настала пауза,– відповіді не було.

Лимар. Пане голово, у нас від усієї недавньої аристократії лишилася єдина чиста душа. Вона терпить нестатки й заслуговує на допомогу. Я

пропоную доручити Джекові Голідею зараз пустити з аукціону всі оці позолочені двадцятидоларові монети й одержану таким чином суму віддати єдиній праведній людині, яку Гедліберг щиро шанує,– Едвардові Річардсу.

Пропозицію було ухвалено з великим ентузіазмом, собака теж був за неї. Лимар почав з долара, громадяни міста Брікстона та представники Барнема розпочали запеклу боротьбу. Присутні гучно вітали кожну надбавку. Збудження щохвилини зростало, присутні в запалі все сміливіше давали нову ціну, і вона стрибнула від долара до п’яти, далі до десяти, до двадцяти, до п’ятдесяти, до ста, далі...

На початку аукціону Річардс тужливо прошепотів своїй дружині:

– О Мері, чи можемо ми таке дозволити? Це... це... розумієш... Це визнання чеснот... свідчення чистоти характеру... і... і чи можемо ми дозволити?.. Чи не краще мені встати і... Мері, що нам робити?.. Як ти гадаєш?..

Голос Голідея. П’ятнадцять доларів!.. П’ятнадцять доларів за торбину... Двадцять!.. Ага, дякую... Тридцять... Дякую ще раз... Тридцять, тридцять... Здається, я не помилився, сорок? Сорок! Більше, панове, більше!.. П’ятдесят. Дякую, благородний римлянине! П’ятдесят... п’ятдесят! Сімдесят!.. Дев’яносто... Чудово! Давайте більше, більше!.. Сто двадцять... Сто сорок. Дуже добре!.. Півтораста!.. Двісті!.. Чудово! Чи я правильно почув – дв... Дякую! Двісті п’ятдесят!..

– Нова спокуса, Едварде,– я вся тремчу... Нам тільки-но пощастило уникнути лиха. Це повинно застерегти нас від...

– Мені почулося шістсот?.. Дякую!.. Шістсот п’ятдесят, шістсот п’я... Сімсот.

– І все-таки, Едварде, подумай... Ніхто не підо...

– Вісімсот доларів!.. Ура! Хто дає дев’ятсот?.. Містер Парсонс, мені почулося... Дякую... Дев’ятсот!.. Ця чудова торбина з чистим свинцем коштує всього дев’ятсот доларів, позолота й усе... Що? Тисяча?.. Красненько вам дякую!.. Хтось сказав тисячу сто?.. Торбина, найзнаменитіша на всі Сполу...

– О Едварде (чути ридання в голосі), ми такі бідні!.. Але... Але... Роби як знаєш... як знаєш.

І Едвард зійшов з прямого шляху... тобто залишився на тому самому місці, вже не дослухаючись до свого переможеного обставинами сумління.

Тим часом за подіями цього вечора з видимою цікавістю стежив один незнайомець, що мав вигляд аматора-детектива, перевдягненого отаким собі англійським графом з роману. На його обличчі був вираз задоволення, і перебіг його думок зводився приблизно до такого:

"Ніхто з тих вісімнадцятьох не бере участі в аукціоні, і це не гаразд, я мушу вжити якихось заходів, бо інакше вистава втратить драматичну єдність. Вони повинні купити торбину, яку намагалися вкрасти; вони повинні заплатити велику ціну – серед них є й багаті. І ще одне: я помилився, вважаючи, що всі гедлібержці однакові. Людина, що довела мою помилку, повинна одержати винагороду за чийсь рахунок. Бідолашний старий Річардс присоромив мене; він чесна людина... Я не розумію, як це сталося, але правди ніде діти. Він зумів виграти, і виграш належить йому. Так нехай же росте ціна торбини. Він не справдив моїх надій, але... нехай буде так".

Незнайомець далі стежив за ходом аукціону. Після тисячі доларів надбавки почали швидко зменшуватись. Він чекав і стежив. Ось уже один учасник змагання вибув, за ним – другий, третій. Тоді він сам накинув ціну. Коли надбавки впали до десяти доларів, він додав п’ять; хтось накинув ще три долари. Він зачекав хвилинку, накинув п’ятдесят

доларів, і торбина дісталася йому за тисячу двісті вісімдесят два долари. В залі вибухнули схвальні вигуки, що враз і змовкли, коли незнайомець підвівся з місця й підніс руку.

– Я хочу щось сказати – власне, хочу просити у вас ласки. Я торгую рідкісними речами і маю зв’язки з особами, що цікавляться нумізматикою, в усіх країнах світу. Я міг би заробити на цій торбині – такій, як вона є, як вона лежить перед вами,– але є спосіб (коли ви на нього погодитеся) зробити кожну з цих свинцевих двадцятидоларових монет такої самої вартості, як монети із справжнього золота і навіть дорожче. Дайте тільки мені свою згоду, і я віддам частину свого зиску вашому містерові Річардсу, чию невразливу чесність так справедливо й щиро визнано сьогодні; його частка становитиме десять тисяч доларів, і я вручу йому гроші завтра. (Бурхливі оплески в залі).

Слова "невразлива чесність" змусили Річардсів густо зашарітися, однак це їм не пошкодило, бувши оцінене як вияв скромності.

– Якщо мою пропозицію буде прийнято більшістю голосів, тобто двома третинами,– я вважатиму це за санкцію вашого міста, і мені більше нічого не треба. Всяка рідкісна річ стає дорожчою, коли має якусь емблему, що підвищує інтерес до неї і звертає на неї увагу. Отже, коли ви дасте мені свій дозвіл вибити на кожній з цих фальшивих монет імена вісімнадцяти добродіїв, які...

Дев’ять десятих аудиторії дружно підвелося зі своїх місць – включаючи і собаку – і пропозицію було прийнято під бурхливі оплески та сміх.

Потім усі посідали, а "символи", за винятком "доктора" Клея Гаркнеса, посхоплювались і почали енергійно протестувати проти такої наруги, загрожуючи, що...

– Я прошу не загрожувати мені,– спокійно сказав незнайомець.– Я знаю свої законні права, і криком мене не візьмеш. (Оплески).

Він сів. "Доктор" Гаркнес вирішив скористатися з нагоди. Він був однією з двох найзаможніших осіб у місті, другою після Пінкертона. Гаркнес мав щось на зразок золотих розсипів. Інакше кажучи, фабрику ходових патентованих ліків. Він був кандидатом до міської управи від однієї партії, а Пінкертон – від другої. Боротьба точилася завзята, запекла і день за днем усе більш розпалювалася. Обидва були дуже ласі до грошей; кожен з них купив по великій ділянці землі з певною метою: повз місто мала пройти нова залізниця, і кожному з них кортіло пройти в управу, щоб скерувати ту залізницю в бажаному для себе напрямку – адже один якийсь голос міг вплинути на наслідки голосування і на долю майна! Ставка була чимала, але Гаркнес був сміливий спекулянт. Він сидів поруч із незнайомцем. Нахилившись до нього в той момент, коли решта "символів" звеселяла зібрання своїми закликами та протестами, Гаркнес пошепки спитав:

– Яка ваша ціна за торбину?

– Сорок тисяч доларів.

– Я дам вам двадцять!

– Ні.

– Двадцять п’ять?

– Ні.

– А як скажу тридцять?

– Ціна – сорок тисяч доларів, жодного цента менше.

– Гаразд. Даю. Я буду у вас у готелі о десятій годині ранку. Мені б не хотілося, щоб про це довідались. Я хочу поговорити з вами сам на сам.

– Дуже добре.

Незнайомець підвівся і звернувся до присутніх:

– Вже нерано. Промови цих добродіїв не позбавлені певного інтересу і навіть блиску. Однак, з вашого дозволу, я хочу залишити зібрання. Дякую вам за ту велику ласку, яку ви виявили, задовольнивши моє прохання. Я попрошу голову залишити торбину до завтра у себе і передати оці три п’ятсотдоларові асигнації містерові Річардсу.

Гроші було передано голові.

– О дев’ятій годині я зайду по торбину, а об одинадцятій занесу решту до десяти тисяч доларів містерові Річардсу додому. На добраніч!

І він вийшов, залишивши присутніх галасувати, веселитися, співати під скавучання собаки уривки з "Мікадо" та пісні: "Ви не та-а-ка пога-ана люди-на,– амінь!"

IV

Удома Річардси мусили до самої півночі приймати поздоровлення. Нарешті вони лишилися самі. Вигляд у них був трохи сумний, вони сиділи мовчки й усе думали. Аж ось Мері зітхнула й промовила:

– Як ти гадаєш, нам є за що докоряти собі, Едварде, чи не дуже? – і її неспокійний погляд зупинився на столі, де лежали три прикрославні асигнації, що їх недавні відвідувачі розглядали й мацали з такою святобливістю.

Едвард відповів не зразу. Зітхнувши, він нерішуче сказав:

– А що ми могли зробити, Мері? Так нам, мабуть, судилося... як і всьому на світі.

Мері звела погляд на нього й пильно дивилася деякий час йому в лице, але він не зустрівся поглядом з нею. Помовчавши, вона промовила:

– Я думала, що вислухувати поздоровлення завжди приємно. Але... мені тепер здається... Едварде...

– Що таке?

– Ти залишишся в банку?

– Н-ні...

– Відмовишся від посади?

– Вранці... подам заяву...

– Так, напевно, буде краще.

Річардс схилив голову на руки й пробурмотів:

– Раніш я не боявся пропускати гроші тисяч людей через свої руки, але тепер, Мері, я так стомився, так стомився...

– Лягаймо хіба спати.

О дев’ятій годині ранку незнайомець зайшов по торбину й одвіз її до готелю. О десятій Гаркнес мав із ним приватну розмову. Незнайомець

зажадав і одержав п’ять чеків на столичний банк – "на пред’явника" – чотири по півтори тисячі доларів кожен, і один на тридцять чотири тисячі доларів. Один з дрібних чеків він поклав у гаманець, а решту, на суму в тридцять вісім тисяч п’ятсот доларів, запечатав у конверт і додав до чеків записку, написану вже після того, як Гаркнес пішов. Об одинадцятій годині він постукав у двері будинку Річардсів. Місіс Річардс поглянула у шпарину між віконницями, тоді вийшла й узяла конверт від незнайомця, що зник, не сказавши й слова. Вона повернулася розчервоніла й непевна в ногах. Важко дихаючи, вона промовила:

– Я певна, що впізнала його! А вчора ввечері мені все здавалося, неначебто я його десь уже бачила.

– Це той, що приніс сюди торбину?

– Я майже певна цього.

– Отже, це той Стівенсон, що йому так пощастило обвести круг пальця найвизначніших громадян нашого міста за допомогою фіктивної таємниці. Тепер, якщо він прислав чеки замість грошей, виходить, що він і нас обкрутив, хоч ми вже думали, що уникли цього. Я вже почав був заспокоюватися після вчорашнього вечора, а зараз від одного погляду на цей конверт відчуваю нудоту. Він не дуже товстий; вісім тисяч п’ятсот доларів навіть у найбільших банкнотах мали б бути грубші, ніж цей конверт.

– Едварде, а чому тобі не до вподоби чеки?

– Чеки, що їх підписав Стівенсон! Я б не відмовився взяти вісім тисяч п’ятсот доларів, якби вони були в банкнотах... бо це, очевидно, так нам судилося, Мері... але в мене ніколи не вистачило б духу... Заплатити комусь чеками, підписаними цим згубним іменням, я і спробувати б не наважився. То була б пастка. Цей чоловік хотів спіймати мене, однак, ми

якось того уникнули; а тепер він намагається зробити те в інший спосіб. Якщо це – чеки...

– Ох, Едварде, який жах! – вона показала чеки й заплакала.

– Кинь їх у вогонь! Швидше! Не піддаваймося спокусі! Це – пастка, щоб люди з нас сміялися, як сміялися з тих... дай мені, коли ти сама не наважуєшся!

Він схопив їх, намагаючись затиснути в руці, доки дійде до грубки. Але він був людина, він був касир і він зупинився на хвилинку, щоб глянути на підпис. І мало не зпепритомнів.

– Дмухни на мене, Мері, дмухни на мене! Це те саме, що й справжнє золото!

– О, як чудово, Едварде! Але чому?

– Їх підписав Гаркнес! Що тут за нова таємниця, Мері?

– Едварде, ти гадаєш...

– Поглянь сюди... Глянь на них! Півтори тисячі... півтори... півтори... тридцять чотири тисячі... тридцять вісім тисяч п’ятсот доларів! Мері, торбина не варта була й дванадцяти доларів, а Гаркнес, очевидячки, заплатив за неї, як за золото...

– І ти гадаєш, усе це має бути наше... замість десяти тисяч?

– Та нібито так. Чеки виписано "на пред’явника".

– А це добре, Едварде? Навіщо це так?

– Гадаю, для того, щоб ми одержували гроші десь в іншому банку. Можливо, Гаркнес не хоче, щоб про це знали. А це що? Записка?

– Так, вона була тут разом з чеками.

Записка була написана рукою Стівенсона, але без підпису. Там було сказано:

"Я помилився. Вашій чесності не страшна ніяка спокуса. Я був іншої думки про вас, але я помилявся й щиро прошу вибачити мені. Я поважаю вас – від щирого серця. Це місто не гідне цілувати краї вашої поли. Шановний добродію, я заклався був сам із собою, що у вашому самовдоволеному місті є дев’ятнадцятеро чоловік, яких можна спокусити, я програв. Візьміть виграш – у вас на це повне право".

Річардс глибоко зітхнув і промовив:

– Здається, що записку писано вогнем, так вона пече. Мері, я знову нещасний...

– Я теж... Ох, боже мій, я...

– Ти тільки подумай, Мері: він вірить у мою чесність!

– Замовкни, Едварде! Я не можу більше!

– Якби ці чудові слова були заслужені, Мері,– а бог відає, як я вірив, що достойний їх,– здається, я віддав би за ці слова всі сорок тисяч. А цей папірець, дорожчий за золото і самоцвіти, зберігав би довіку. Але тепер він буде нам вічним докором, Мері!

І він кинув записку у вогонь.

Невдовзі прийшов посильний і приніс конверт.

Річардс вийняв звідти записку й прочитав. Записка була від Берджеса.

"Колись у скрутну хвилину ви врятували мене. Я врятував вас учора ввечері. Для цього я мусив збрехати, але жертву цю я приніс охоче, з наказу вдячного серця. Ніхто в цьому місті не знає так добре, як я, що ви чудова, добра й шляхетна людина. В глибині серця ви не можете поважати мене, добре знаючи, в чому мене звинувачують, але я прошу вас принаймні повірити, що я – людина вдячна. Це полегшить мені мій тягар,

Берджес"

– Ми врятовані ще раз! Але якою ціною! – Він кинув і цю записку у вогонь.– Я волів би... я волів би краще вмерти, Мері... я волів би покинути це все...

– Ох, гіркі дні, гіркі дні настали, Едварде. Ці удари – хоча й від благородної руки – такі жорстокі, такі часті!

За три дні до виборів кожен з двох тисяч виборців одержав на пам’ять подарунок – знамениту фальшиву монету. На одному боці монети вибито було слова: "Я сказав бідолашному чужинцеві..." На другому боці було: "Йдіть і спробуйте виправитись. Пінкертон".

Таким чином усе сміття, зібране під час небаченої гри, було висипано на голову одної-єдиної людини й це мало жахливий ефект: вибухла нова хвиля сміху, скерована проти Пінкертона, а Гаркнесові дісталася легка перемога.

Протягом доби після того, як Річардси одержали чеки, їхнє сумління трохи заспокоїлося. Старе подружжя визнало за краще примиритися,

забути вчинений ними гріх. Але їм ще судилося відчути, яка то жахлива річ – гріх, який ось-ось мають викрити. Оновлений гріх ще відчутніший та тяжчий.

Ранішня проповідь у церкві була на старий копил – давно відомі слова про давно відомі речі; парафіяни чули їх уже тисячі разів, і, втративши давно будь-яку гостроту й будь-який сенс, ці проповіді радше наганяли на них сон.

Але тепер було інакше: кожне слово проповіді звучало як обвинувачення, скероване проти людей, винних у смертних гріхах.

Після церкви вони насилу втекли від юрби поздоровників і подалися додому, спонукувані неясним, непевним і невиразним передчуттям біди. Ненароком вони побачили містера Берджеса, що завертав за ріг. Він не відповів на їхній уклін. Він просто їх не помітив, хоч вони того не знали. Про що свідчила така поведінка? Вона свідчила... вона свідчила... про чимало всяких страшних речей. Може, він дізнався, що Річардс міг обілити його від підозри в давно минулих гріхах,– і спокійно вичікує нагоди, щоб звести з ним рахунки. Пойняті розпачем, удома вони уявили собі, що їхня служниця могла підслухати, як Річардс розповідав дружині, що знав про причетність Берджеса; далі Річардс почав пригадувати, ніби він ту мить чув там шелест жіночої сукні; трохи згодом він уже був певний, що чув той шелест. Вони вирішили покликати під якимсь приводом Сару, щоб поглянути їй у вічі: якщо вона справді виказала їх містерові Берджесу, з її поведінки це було б знати. Вони поставили їй кілька запитань – запитань настільки випадкових, пустих і безцільних, що дівчина подумала, чи не збожеволіли старі з радощів, дістався несподіване багатство; гострі й підозріливі погляди в її бік остаточно збентежили служницю, і це вирішило справу. Сара зашарілася й так зніяковіла, що старі побачили в цьому виразні ознаки її провини: вона шпигує за ними, вона виказала їх. Лишившися знову на самоті, вони заходилися зіставляти докупи різні обставини, що не мали одна до одної жодного відношення, і дійшли жахливих висновків. Уявивши собі найгірше, Річардс ураз так зітхнув, що дружина спитала:

– Ой, що таке?.. Що таке?

– Записка... Берджесова записка! Її стиль такий саркастичний! Тепер я це добре бачу! – Він процитував: "В глибині душі ви не можете поважати мене, добре знаючи, в чому мене звинувачують..." – О, тепер це цілком ясно, боже мій! Він знає те, що знаю я! Ти бачиш, як хитро побудовано фразу? То була пастка... І я в неї потрапив, мов дурень, Мері...

– Ох, який жах! Я знаю, що ти хочеш сказати... Він не повернув тобі твого листа...

– Ні... він тримає його в себе, щоб було чим занапастити нас... Мері, деяким особам він уже виказав мене... я знаю... я добре знаю і... Пам’ятаєш, як на нас дивилися в церкві? Ага,– він не відповів на привітання,– він знав, що робить!

Вночі викликали лікаря. А вранці всюди розійшлася новина, що подружжя Річардсів тяжко захворіло: на старих вплинули гостре збудження, спричинене несподіваною спадщиною, привітання, хвилювання останнього часу,– так сказав лікар. Місто щиро вболівало за ними, бо ці старі були єдині чесні люди, які ще лишилися в місті.

Минуло два дні, й новини погіршали. Старі марили й поводилися дуже дивно. Сиділки запевняли, що Річардс показував чеки... на вісім тисяч п’ятсот доларів? Ні, на величезну суму – на тридцять вісім тисяч п’ятсот доларів! Як можна було пояснити таке надзвичайне щастя?

Згодом сиділки розповіли про ще дивніші новини. Вони вирішили були заховати чеки, щоб часом хто не вкрав. Але, понишпоривши під подушками хворих, вони переконалися, що чеки зникли. Річардс сказав:

– Не чіпайте подушки. Чого вам треба?

– Ми думали, що чеки б краще...

– Ви їх більш ніколи не побачите: я їх знищив. Їх приніс сатана. Я бачив на них пекельне тавро, і я знаю, що мені їх прислано, аби спокусити мене на гріх.

Далі він почав верзти таке, що й зрозуміти було неможливо, і згадати страшно,– до того ж лікар звелів їм мовчати про це.

Річардс сказав правду: чеків більше ніхто ніколи не бачив.

Але одна сиділка, певно, пробалакалася вві сні, бо днів за два про марення хворого довідалося все місто; вони були й справді дивні. Виходило, що Річардс теж претендував на торбину і що Берджес спершу це приховав, а тоді по-зрадницькому виказав його.

Запитували у Берджеса – він уперто все заперечував. Він ще сказав, що не гаразд надавати такої ваги маренню хворої старої людини, до того ж навіть божевільної. Однак підозра ця була в усіх на вустах.

Минуло ще день чи два – і заговорили про те, що місіс Річардс, марячи, слово в слово повторює чоловікові слова. Підозра знову спалахнула й виросла до цілковитого переконання, аж урешті віра співгромадян у чистоту єдиного недискредитованого іменитого громадянина стала згасати.

Минув ще тиждень – і знову новина: старі помирають... В передсмертну годину свідомість Річардса прояснилася, і він послав по Берджеса. Берджес сказав:

– Залиште нас на самоті. Я гадаю, він хоче мені щось сказати без свідків.

– Ні,– заперечив Річардс,– я хочу, щоб були свідки. Я хочу, щоб ви всі чули мою сповідь,– я хочу померти як людина, а не як собака. Я вважав себе чесним, як і всі, але та чесність була штучна; і, як і всі, я не встояв перед спокусою. Я підписався під брехнею, коли претендував на жалюгідну торбину. Містер Берджес не забув, яку послугу я зробив йому колись,– і з почуття вдячності він приховав мого листа й урятував мене. Ви всі знаєте, в чому його обвинувачувано багато років тому. Мої свідчення – і тільки мої – могли б підтвердити його непричетність, та я вчинив як боягуз і не врятував його від ганьби...

– Ні, ні, містере Річардсе... Ви...

– Моя служниця викрила йому мою таємницю...

– Ніхто нічого мені не викривав.

– ... і тоді він вчинив так, як вчинив би кожен на його місці: він пошкодував, що колись урятував мене й викрив мене... як я й заслуговував.

– Ніколи! Присягаюся!

– Але я від щирого серця прощаю йому все!

Палкі протести Берджеса були марні, небіжчик відійшов у вічність, не відаючи того, що він вчинив ще одну несправедливість бідному Берджесові. Дружина його померла тієї самої ночі.

Останній із священної дев’ятнадцятий теж став жертвою диявольської торбини. Ореол колишньої слави міста остаточно розвіявся. Його жалоба була тиха, але глибока.

Законодавчим актом – у відповідь на прохання та петиції – дозволено було перейменувати Гедліберг (як саме, не має значення, я

міста не викажу), а також викинути одне слово з девіза, що протягом багатьох поколінь прикрашав офіційну печатку міста.

Воно знову стало чесним містом, але пильнує, і тепер його так легко не обдуриш!

Колишній девіз

Не введи нас у спокусу.

Новий девіз

Введи нас у спокусу.

1899